

Damad İbrahim Paşa'nın (ö. 1010/1601) Dürzîler ile Mücadelesine Ulema Desteği: İsmail en-Nâblusî'nin (ö. 993/1585) Dürzîlere Reddiyesi

The Ulama's Support for Damad İbrahim Pasha's (d. 1010/1601) Struggle with the Druze: Ismail al-Nâblusî's (d. 993/1585) Treatise on the Druze

Adem Arıkan¹

Sorumlu yazar/Corresponding author:
Adem Arıkan (Doç. Dr.),
İstanbul Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, İstanbul,
Türkiye
E-posta: arikana@istanbul.edu.tr
ORCID: 0000-0001-6881-9301

Başvuru/Submitted: 04.12.2021
Revizyon Talebi/Revision Requested:
06.07.2022
Son Revizyon/Last Revision Received:
22.08.2022
Kabul/Accepted: 03.09.2022

Atıf/Citation: Arıkan, Adem. Damad İbrahim Paşa'nın (ö. 1010/1601) Dürzîler ile Mücadelesine Ulema Desteği: İsmail en-Nâblusî'nin (ö. 993/1585) Dürzîlere Reddiyesi. *İslam Tetkikleri Dergisi-Journal of Islamic Review* 12/2, (Eylül 2022): 559-587.
<https://doi.org/10.26650/iuitd.2022.1032302>

öz

Lübnan'da Ma'noğulları emiri Korkmaz (ö. 993/1585) liderliğinde Dürzîler uzun süredir vergileri düzenli vermiyor, ateşli silah edindiklerine dair şikâyet ediliyorlardı. 993/1585 yılında Mısır Beylerbeyi Damad İbrahim Paşa (ö. 1010/1601) bölgeye sefer düzenledi. Çok sayıda tüfek ele geçirildi ve birikmiş vergiler tahsil edildi. Emir Korkmaz saklandığı yerde öldü. Bu dönemde Şâfiî âlim İsmâil b. Ahmed b. İbrahim en-Nâblusî (ö. 993/1585) Dürzîler hakkında bir risale yazdı. Dürzîler hakkında daha önce farklı âlimler tarafından çok sayıda fetva verilmiştir. Bu risalede bu fetvaların bazıları kaydedilmiştir. Ayrıca Dürzîlerin tarihi, temel görüşleri yaşadıkları bölgeler hakkında bilgiler yer almaktadır. Şam beylerbeyi Ali Paşa'nın emri üzerine risale eski Nizib kadısı Lütfullah tarafından Türkçe'ye tercüme edilmiştir. Nâblusî "risale sahibi" diye bilinir olmuştur. Bölgede Dürzîlerin tarihiyle ilgili yapılmış araştırmalarda bu risalenin verdiği bilgiler kullanılmamıştır. Bu çalışmada risalenin yazarı Nâblusî tanıtılacak; risalenin yazıldığı dönemde bölgedeki Dürzîlerin tarihi, Osmanlı idaresi ile ilişkileri, özellikle bu sefere yol açan olaylar anlatılacak ve bu olaylarla ilişki kurularak kitabın yazılış süreci ve içeriği ele alınacaktır.

Anahtar Kelimeler: İsmail en-Nâblusî, Dürzîler, Damat İbrahim Paşa, Emir Korkmaz, Lübnan

ABSTRACT

Under the leadership of Qurqmaz (d. 993/1585), the Emir of the Ma'nids, the Druze in Lebanon did not pay taxes regularly for a long time, and complaints were made about them having acquired firearms. In 993/1585, the Egyptian Governor Damad İbrahim Pasha (d. 1010/1601) organized an expedition to the region. Large numbers of rifles were seized and the unpaid taxes that had accumulated were collected. Qurqmaz died in his hiding place. At this time, the Shafî'i scholar İsmâil b. Ahmad b. İbrahim Nâblusî (d. 993/1585) wrote a book on the Druze. Many fatwas from different scholars against the Druze also had been decreed, some of which were recorded in this book.

The book also contains information about the history of the Druze, their basic views, and the regions where they live. Upon the order of the governor of Damascus, Ali Pasha, the book was translated into Turkish by the former Nizib Qadi, Lutfullah. He became known as the owner of the *risalah* [treatise]. The information provided in this treatise has not yet been used in research on the history of the Druze in the region. This study will introduce the author of the book, the scholar Nâblusî and explain the history of the Druze in the region and their relations with the Ottoman administration at the time the book was written, especially the events that led to the Egyptian governor's expedition. The writing process and content of the book will be discussed by establishing a relationship with these events.

Keywords: İsmail al-Nâblusî, Druze, İbrahim Pasha, Qurqmaz, Lebanon

EXTENDED ABSTRACT

The Ottoman takeover of Syria and Lebanon began with the Battle of Marj Dabiq in 1516. The Tanûkh/Buhturids had headed the Druze community until the Ottoman conquest of Syria and Lebanon in 1516, with the leadership gradually passing from the Bukhturids to the Ma'n's.

The Druze rebellion between 1518 and 1697 continually preoccupied the governor of Damascus and the central authorities of the Ottoman state. In 1518, four Druze emirs, one from the Buhturid family and three from the Ma'nid family, were arrested after joining in the rebellion of Nasir al-Din Muhammad ibn al-Hanash.

The first punitive expedition against the Druze was launched in 1522 and legitimized as a religious war by the Damascene 'Ulama. In 929/1523, the governor of Damascus, Hürrem Pasha, had attacked the district of al-Shuf al-Hayti. The governor entered Damascus with copies of Druze religious books. During the second attack on al-Shuf, Hürrem Pasha burnt the village of Baruk, the seat of Korkmaz Ma'n.

Sunni Scholars composed fatwas against the Druze. The fatwas regarding the Druze were issued by 'ulama from every Sunni school of Islamic jurisprudence. On the occasion of the first Ottoman attack against the Druze, Shafi'i scholar Taqıyy al-Din al-Balâtunisî (d. 936/1529) issued a fatwa. The Damascene chronicler Ibn Jum'a al-Maqarri (d. after 1743) listed the names of 12 jurists and scholars. According to Ibn Jum'a, among these scholars were Ibn Taymîya, Ibn Hajar al-'Asqalanî (d. 1448) as the most celebrated Hadith scholar and Shâfiî jurist, and Ibn Qâđî 'Ajlûn (d. 1548) as the Shâfiî Chief Qadi of Damascus. A similar list of scholars can be found in al-Muhibbî's (d. 1699) biography of Fakhr al-Dîn Ma'n (d. 1635), the famous Druze emir who ruled Mount Lebanon. Al-Muhibbî included the names of seven prominent Sunni jurists and scholars from all the schools of Sunni law: Hanafî, Mâlikî, Shâfiî, and Hanbalî.

The Druzes had acquired a continuous supply of firearms from as early as the 1540s. These arms were superior to those held by the Ottoman military. At the time, a state of nearly constant warfare had existed between the Druze and the Ottoman-ruled government forces in Syria until İbrahim Paşa's punitive campaign in 1585. The tribal nature of Druze society, the ruggedness of the Druze mountains, and the arms the Druze had received were factors in the longevity of their rebellion.

Under the leadership of Qurqmaz (d. 993/1585), the Emir of the Ma'nids, the Druze in Lebanon had not paid taxes regularly for a long time, and complaints were made against them

about the firearms they'd acquired. Qurqmaz was the most rebellious leader, but other Druze chiefs were also involved in rebellious activities. In 993/1585, the Egyptian Governor Damad İbrahim Pasha (d. 1010/1601) organized an expedition to the region. Large numbers of rifles were seized and the unpaid taxes that had accumulated were collected. Qurqmaz died in his hiding place. During this time, Shafi'i/Ash'ari scholar İsmâil b. Ahmad b. İbrahim Nâblusî (d. 993/1585) wrote a book on the Druze. Many fatwas from different scholars had been issued against the Druze, and some of these were recorded in this book. In addition, the book contains information about the history of the Druze, their basic views, and the regions where they lived. Upon an order from the Damascus Governor Ali Pasha, the book was translated into Turkish by Lutfullah, ex-qadi of Nizip. Nâblusî came to be known as the owner of this *risalah* [treatise].

The information given in this treatise has not been used in research on the history of the Druze in the region. This study introduces the author of the book, Nâblusî, and explains the history of the Druze in the region and their relations with the Ottoman administration at the time the book was written, in particular the events that had led up to the Ottoman expedition. This study also discusses the writing process and content of the book by establishing relationships with these events.

Giriş

Mısır beylerbeyi olan Damad İbrahim Paşa (ö. 1010/1601) Lübnan'da Dürzî Ma'noğulları yönetiminde olan Şûf bölgesine, 993/1585 yılında bir sefer düzenlemiştir. Bölgedeki Dürziler vergileri düzenli vermiyorlardı. Ayrıca çok sayıda ateşli silah edinmişlerdi. Vergi tahsil etmeye giden Osmanlı devlet görevlileri saldırılara uğramaktaydı. Özellikle bölgedeki Dürzilerin emiri Korkmaz'ın (ö. 993/1585) yönetimi döneminde bu istikrarsızlık artmıştır. Damad İbrahim Paşa bölgeye yaptığı sefer ile çok sayıda tüfek ele geçirmiş, birikmiş vergileri tahsil etmiştir. Dürzî Emir Korkmaz saklandığı yerde ölmüştür. Sefer sonrasında Ramazan 993/Eylül 1585'te İstanbul'a gelen¹ İbrâhim Paşa başarılı hizmetlerinden dolayı üçüncü vezirliğe yükseltilmiştir. 1586 yılı Mayıs ayında Sultan III. Murad'ın (982-1003/1574-1595) kızı Ayşe Sultan ile evlenmiş ve “damad” sıfatıyla anılmıştır.²

İbrahim Paşa'nın Lübnan'da Şûf bölgesinde yaşayan Dürziler üzerine 993/1585 yılında yaptığı sefer bazı çalışmalarda ele alınmıştır. Abdul-Rahman Abu-Husayn yazdığı makalesinde süreci farklı yönleriyle ele almıştır.³ Saffet Öztürk Ma'noğulları hakkındaki yüksek lisans tezinde seferi anlatmaktadır.⁴ Bu sefere kısaca işaret eden yayınlar da vardır.⁵

Bu sefer sürecinde Dürziler hakkında bir risale yazılmıştır.⁶ İsmâil b. Ahmed b. İbrahim en-Nâblusî (ö. 993/1585) vefatından birkaç ay önce, 993 Recep ayı ortasında (Temmuz 1585) *Fâdıhatü'l-Mülhidin ve Nâsıhatü'l-Muvahhidin* adlı eserini yazmıştır.⁷ İsmâil en-Nâblusî'nin torununun oğlu Abdülganî b. İsmâil b. Abdilganî b. İsmâil en-Nâblusî'nin (ö. 1143/1731) kaydına göre, Dürzileri muhasara eden yöneticilerin (hükkâm) işaretiyle İsmâil en-Nâblusî onlara reddiye olan risaleyi (*er-Red ale'l-kefere ed-Dürüz*) telif etmiştir. Risale nüshaları uzak bölgelere kadar yayılmıştır. İsmâil en-Nâblusî yöneticiler arasında “risale yazarı” (sâhibu'r-risâle) diye anılır olmuştur.⁸

İsmâil en-Nâblusî'nin yazdığı bu risale Nizip eski kâdısı Lütfullah tarafından aynı yıl Türkçeye tercüme edilmiştir:

- 1 Mustafa Selânikî, *Tarih-i Selânikî, I (971-1003 / 1563-1595)*, thk. Mehmet İpşirli (Ankara: Türk Tarih Kurumu, 1999), 1/157-158.
- 2 Nezihî Aykut, “Damad İbrâhim Paşa”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1993), 8/440-441.
- 3 Abdul-Rahman Abu-Husayn, “The Ottoman Invasion of the Shuf in 1585: A Reconsideration”, *Al-Abhath* 33 (1985), 13-21.
- 4 Saffet Öztürk, *The Center-Periphery Struggles: The Case of the House of Ma'n* (İstanbul: Sabancı Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Ana Bilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, 2021), 57.
- 5 AYTEKİN ŞENZEBEK, “Başlangıçtan Günümüze Dürzîlik”, *Necmettin Erbakan Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 31/31 (2011), 202.
- 6 Nablusî'nin risalesinin Arapça metni ve tercümesinin birlikte neşri için çalışmamız devam etmektedir.
- 7 İsmail en-Nâblusî, *Fâzihâtü'l-Mülhidîn ve Nâsıhatü'l-Muvahhidîn* (Süleymaniye Kütüphanesi, Nurosmaniye, 3903), 20b-41a.
- 8 Abdülganî en-Nâblusî, *el-Hakika ve'l-mecaz fi'r-rihle ilâ Bilâdi's-Şam ve Mısır ve'l-Hicaz: Biladü's-Şam*, thk. Riyad Abdülhamid Murad (Dimaşk: Dârü'l-Ma'rife, 1998), 63; Ebü'l-Fazl Kemaleddin Muhammed el-Gazzî, *el-Virdü'l-Unsî ve'l-vâridü'l-kudsi fi tercemeti'l-arif Abdülganî en-Nablusî*, thk. Ahmed Ferid el-Mezîdî (Beyrut: Kitab Naşirun, 2016), 60.

Bu risâle sene dokuzyüz doksân üç (993) recebû'l-mürecebinin evâsıtında (Temmuz 1585) kütüb-i muteberadan cem ve tahrîr ve telif ve tastîr olunup seyyidü'l-vüzerâ... İbrahim Paşa... hazretlerinin pür saadetlerine ihdâ ve takdîm olunduktan sonra... Şam Beylerbeyi Ali Paşa... hazretlerinin 'Türkî lisana terceme olunsa fehme âsân ve bî-tevakkuf-i iz'ân olunurdu' deyu işâret buyurmalarıyla bu fakîr ... Lütfullah el-kâdî bi-Nizib sâbikan sene-i mezbûre (993) Zilkade'sinin avâhîrinde (Kasım 1585) bi-inâyeti'l-meliki'l-kadîr Türkî lisana terceme ve kitabemle tahrîr eyledim.⁹

İsmâîl en-Nâblusî Dürzî kitaplarını görmüş, içeriklerine yönelik değerlendirmelerde bulunmuştur. Dürzîlik'te "sırların muhafazası" esası vardır. Onların kutsal metinleri sayılan *Rasâilü'l-Hikme* mezhebin ukkâl denilen sınıfı tarafından okunmaktadır. Dürzîlik hakkında yapılan araştırmalarda, bu metinlere dışarıdan insanların ulaşamadığı kabul edilir.¹⁰ Ancak aşağıda bazı örneklerle ele alınacağı gibi, Osmanlıların bölgeye hâkim oldukları ilk yıllarda, 929/1523 yılında Lübnan'da Dürzîlerin yaşadıkları bölgelere yapılan sefer sırasında ciltlerce Dürzî kitapları ele geçirilmiştir. Bu tarihten sonra yazılmış birçok eserde müellifler Dürzî kitaplarında gördükleri inançlar hakkında bilgiler vermiştir. Bu risalelerin bazılarını Suriyeli Nasrullah b. Celde 1700 yılında Fransa kralı XIV. Louis'e (1638-1715) hediye etmiştir.¹¹ Kavalalı Mehmed Ali Paşa'nın oğlu Mısır valisi İbrâhim Paşa'nın Suriye seferi sırasında (1831-1838) bölgedeki Dürzîler'i mağlûp edince askerleri mâbedlerine girerek kitaplarına el koymuş, bu kitaplar daha sonra dünyanın çeşitli kütüphanelerine intikal etmiştir.¹²

Nâblusî'nin hocası¹³ olan ve Osmanlıların bölgeye hâkimiyeti sürecine şahitlik etmiş tarihçi ve Hanefî âlim Şemsüddin Muhammed İbn Tolun (880-953/1475-1546) Dürzî kitaplarının ele geçirilişi hakkında bilgiler vermektedir. Şam / Dimaşk beylerbeyi Hürrem Paşa 929/1523 yılında Lübnan Şûf bölgesindeki Dürzîler üzerine asker göndermiş, zaferle dönen askerler beraberlerinde ciltlerce Dürzî kitapları getirmişlerdi. Bu kitapların bazısı Nusayrilere ve Ehl-i Sünnet'e reddiye şeklindeydi. Kitapların içeriğinin gösterdiğine göre, Dürzîler el-Hâkim Biemrillah'ın ulûhiyetine inanıyorlardı. Namaz, zekât, oruç ve haccı inkâr ediyorlardı.¹⁴ İbn Tolun Dürzîler hakkında *Sellü's-Sârim fi Etbâi'l-Hâkim (bi-Emrillah)* isimli bir risâle yazmış¹⁵ ve bu risalenin bir yazma nüshası¹⁶ günümüze ulaşmıştır. İbn Tolun'un eserlerini birararada neşir çalışmasını sürdüren Ebu'l-Hasan Abdullah eş-Şebrâvî bu risaleyi de yayına hazırlamıştır.¹⁷

9 Kâdî Lütfullah, *Terceme-i Risâle-i Fâzihati'l-Mülhidîn* (Süleymaniye Kütüphanesi, Fatih, 2916), 48a.

10 Şenzeybek, *Ana Kaynaklarına Göre Dürzîlik* (Bursa: Emin Yayınları, 2012), 15.

11 Philip K Hitti, *The Origins of the Druze People and Religion, with Extracts from Their Sacred Writings*. (New York: Columbia University Press, 1928), 25.

12 Mustafa Öz, "Dürzîlik", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1994), 10/39-48.

13 Necmuddin el-Gazzî, *el-Kevâkibü's-Sâira bi-Ayâni'l-mieti'l-âşira*, thk. Halil el-Mansur (Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1997), 2/52.

14 Şemsüddin Muhammed İbn Tolun, *İlâmu'l-verâ bi-men vellâ nâiben mine'l-Etrâk bi-Dimaşk eş-Şâm'i-l-kübrâ*, thk. Abdulazim Hamid (Kahire: Camiatü AynŞems, 1973), 273.

15 Şemsüddin Muhammed İbn Tolun, *el-Fülkü'l-meşhûn fi ahvâli Muhammed İbn Tolun* (Beyrut: Dâru İbn Hazm, 1996), 109.

16 Şemsüddin Muhammed İbn Tolun, *Sellü's-Sârim fi Etbâi (Tercemeti) el-Hâkim (bi-Emrillah)* (Kahire: Daru'l-Kutubi'l-Mısriyye, Et-Teymuriyye, Mecâmi, 79), 247-260.

17 Şemsüddin Muhammed İbn Tolun, *el-Gurafü'l-alîyye fi tabakât müteahhiri'l-Hanefiyye*, thk. Ebu'l-Hasan Abdullah eş-Şebrâvî (Kahire: Dâru'r-Risâle, 2021), 1/101.

İsmâîl en-Nâblusî, İbn Tolun'un öğrencisidir. Nâblusî'nin risalesinin içeriği de genel anlamda hocasının gibi Dürzî akidesi ve Hâkim Biemrillah'ın hayatını içermektedir. Nâblusî de Dürzilerin kitaplarını ulaştırmıştır. “Kitâb-ı küfr intisablarından bir cümlesi elimize gırûb...” demektedir.¹⁸ Ayrıca “günümüzde Dimaşk onların kitaplarıyla dolu” demekte ve acilen bu kitapların yok edilmesi gerektiğini yazmaktadır.¹⁹

Nâblusî'den sonra Dürziler hakkında eser yazmış müelliflerden bazıları onların kitaplarını görmüştür. Nâblusî'nin öğrencisi olan²⁰ Hasen el-Bûrînî'den²¹ (ö. 1024/1615) ders almış Hanefî âlim Ali el-Muradî²² (1132-1184/1719-1771) tarafından yazılan *Akvâlû'l-Eimmeti'l-Âline fî Ahkâmi'd-Dürûz ve't-Tayâmine* adlı risale neşredilmiştir.²³ Bu risale ile en-Nâblusî'nin risalesi benzer fetvaları içermektedir. Urzî (ö. 1071/1660) Dürzî Ma'noğulları yönetimine son veren “askerlerin onların kitaplarını getirdiğini, kitapların açıkça küfür, şirk, haramı helal gören görüşler içerdiğini” kaydermektedir.²⁴ Şam müftüsü Hanefî âlim Abdurrahman el-İmâdî'nin²⁵ (978-1051/1570-1641) fetvası yayınlanmıştır. İmâdî de Dürzî metinlerini görmüştür, zira o, “kitaplarında gördüğümüz” ifadesini kullanmaktadır.²⁶ Osmanlı ordusunda Alay Müftüsü olan Muhammed Rıza ez-Zaîm²⁷ (1274-1334/1857-1916) Dürziler hakkında verilmiş fetvaların suretlerini derlemiştir. 1311/1893 yılında Suriye'de Havrân ayaklanmasını bastıran ordunun komutanları Zaîm'in Dürziler hakkında bilgisinden yararlanmıştı. Onun fetvaları derlediği çalışması içerisinde, İmâdî'nin fetvası da yer alır.²⁸ Zaîm, İbn Âbidîn'nin oğlu / İbn Âbidînzâde Alâüddin'den (ö. 1306/1889) icazet almıştır. Muhammed Emîn İbn Âbidîn²⁹ (1198-1252/1784-1836) Dürziler hakkındaki uzun fetvasında el-İmâdî'yi kaynak göstermektedir.³⁰ Oğlu İbn Âbidînzâde, Murâdî ve İmâdî'nin fetvalarına işaret etmekte ve Şam müftüsü Hanefî âlim Mahmûd Hamza'nın (1236-1305/1821-1887) Dürziler, Nusayriiler ve başka bazı gruplar

18 Nâblusî, *Fâzihatü'l-Mülhidîn* (Nurosmaniye, 3903), 27b; Kâdî Lütfullah, *Terceme* (Fatih, 2916), 15b.

19 Nâblusî, *Fâzihatü'l-Mülhidîn* (Nurosmaniye, 3903), 38a.

20 Hasan el-Bûrînî, *Terâcümü'l-Ayân*, thk. Salahuddin el-Müneccid (Dimaşk: el-Câmiu'l-İlmî, 1963), 2/69.

21 Abdülkerim Özyayın, “Bûrînî”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1992), 6/439.

22 Muhammed Halîl el-Murâdî, *Arfü'l-beşâm fî men vüliye fetvâ Dimaşkı'ş-Şâm*, thk. M. Mutî' el-Hâfız, Riyâz Abdülhamîd (Dimaşk: Daru İbn Kesir, 1988), 126.

23 Ali el-Muradî, “Akvâlû'l-Eimmeti'l-Âline fî Ahkâmi'd-Dürûz ve't-Tayâmine”, ed. Arif b. Mezid b. Hâmid es-Sühaymî, *Mecelletü'd-Dirâsâti'l-Akâdiyye, Medîne, el-Câmiatü'l-İslâmiyye* 6/13 (2014), 475-571.

24 Ebu'l-Vefâ Muhammed b. Ömer el-Urzî, *Me'âdinü'z-zehab fî'l-Ayâni'l-müşerrefe bihim Haleb*, thk. Muhammed Altuncu (Haleb: Dâru'l-Melâh, 1978), 298.

25 Murâdî, *Arfü'l-beşâm*, 66.

26 Abdurrahman el-İmâdî, *Fetvâ fî Hukmi'd-Dürûz ve'n-Nusayriyye* (Ali el-Murâdî'nin *Ekvâlû'l-Eimmeti'l-Âline* ile birlikte) (Dimaşk: Daru Bilâdî'ş-Şâm, 2013), 28, 30.

27 Muhammed Rağîb et-Tabbâh, *İlâmü'n-Nübelâ bi-târîhi Halebi'ş-şehbâ'*, thk. Muhammed Kemâl (Haleb: Daru'l-Kalem, 1988), 7/535.

28 Muhammed Selim el-Âmidî, “Suveru'l-Fetâvâ elletî ehraçahâ el-Ulemâu'l-alâm fî hakkî'd-Dürûz ve edrâbihim”, *Hallu'r-rumûz fî akâidi'd-Dürûz*, ed. Muhammed Rıza ez-Zaim, thk. Hamed b. Sâlih (Medine: Daru'n-Nasiha, 2014), 335.

29 Ahmet Özel, “İbn Âbidîn, Muhammed Emîn”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1999), 19/292-293.

30 Muhammed Emin İbn Âbidîn, *Reddu'l-Muhtâr* (Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1992), 4/ 244.

hakkında tafsilatlı açıklamalar ile onların şahitliklerinin kabul edilmeyeceğine fetva verdiğini kaydetmektedir.³¹

Dürzilik hakkında yapılan araştırmalarda, Osmanlı döneminde Dürziliğin inançlarına yönelik herhangi bir çalışmanın yapılmadığı tespiti yapılmakta ancak bu tespit için ciddi bir arşiv taramasına ihtiyaç duyulduğu vurgulanarak ihtiyatlı bir şekilde dile getirilmelidir.³² Yukarıda bazı örneklerle gösterildiği gibi, Dürzilerin yaşadıkları bölgelere yakın olan, Osmanlı hâkimiyetindeki Şam ve civar bölgelerde yaşayan âlimlerin ve bu âlimlerden biri olan en-Nâblusî'nin çalışmalarının ortaya çıkarılması bu konuda farklı görüşlere veri sağlayacaktır.

Nâblusî'nin risalesi Dürziler üzerine yapılan bir sefer sürecinde telif edilmiştir. Memlûkler ve Osmanlıların Dürzilere karşı yaptıkları seferler sırasında özellikle Bilâdü'ş-Şâm bölgesinde yaşayan âlimler verdikleri fetvalarla bu seferleri desteklemişlerdir.³³

Mezhepler hakkında yazılan birçok eser dönemin tarihi şartları ile irtibatlı bir şekilde telif edilmiştir. Mezhepler tarihçisi, araştırdığı mezheple ilgili görüşleri ve olayları konu edinirken fikir ve hadise irtibatını kurarak, aynı zamanda zaman ve mekân bağlamını da katarak ele almalıdır.³⁴ Yazarın hangi bağlamın içerisinde yer aldığı ve verdiği bilgiyi hangi siyasi-sosyal şartlar içerisinde kayda geçirdiği önemlidir. Bir metnin üretildiği çevre ve muhataplık ilişkisi yani bağlamı dikkate alınarak değerlendirilmesi gerekir. “Metin belirli bir tarihsel bağlamın izlerini bünyesinde taşımakta ve çoğu kez bu bağlamın diliyle konuşmaktadır.”³⁵

Mezhepleri ve onların görüşlerini anlatan bazı klasik kaynakların müellifleri, anlattıkları mezheplere karşı tarafsız bir tutum ve üslubu benimsemeye gayret etmiştir. Mezhepleri ve görüşlerini eleştirmek, yanlışlıklarını göstermek amacıyla eser yazan müellifler de taraflı ve yargılayıcı bir üslup takip etmişlerdir.³⁶ Nâblusî'nin Dürziler hakkındaki risalesi mezhebin aleyhine hükümler içeren fetvaları ile Ehl-i Sünnet savunması yapan ve Dürzileri yargılayan bir üslupta yazılmıştır.

Bu çalışmada İsmail en-Nâblusî'nin Dürziler hakkındaki risalesini yazmasına sebep olan tarihi şartlar ele alınacak, risalede verdiği bilgiler benzer bilgileri içeren kaynaklarla karşılaştırılacaktır. Öncelikle bu seferin yapıldığı Lübnan'ın Şûf bölgesindeki Dürzilerin tarihini kısaca ele alarak başlamak faydalı olacaktır.

31 Alaüddin Muhammed İbn Abidinze, *Hâşiyetu Kurreti uyûni'l-ahyâr tekmiletu Reddi'l-muhtâr*, thk. Adil Ahmed Abdülmevcud, Ali Muhammed Muavvaz (Riyad: Dâru Âlemi'l-Küttüb, 2003), 11/140-141.

32 Şenzeybek, *Ana Kaynaklarına Göre Dürzilik*, 16.

33 Abdurrahim Ebu Hüseyin, *Sinâatü'l-Ustûra Hikâyetü'l-Temerrüdi'l-Tavîl fî Cebeli Lübnan* (Beyrut: Daru's-Sâkî, 2019), 30.

34 Sönmez Kutlu, “İslâm Mezhepleri Tarihinde Usûl Sorunu”, *İslâmi İlimlerde Metodoloji: Usûl Mes'elesi* (İstanbul: Ensar Neşriyat, 2005), 1/435.

35 Mehmet Kalaycı, *Tarihsel Süreçte Eşarilik Maturidilik İlişkisi* (Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2013), 39.

36 Kadir Gömbeyaz, *İslam Literatüründe İtikadi Fırka Tasnifleri* (Bursa: Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İslam Mezhepleri Tarihi Bilim Dalı, Doktora Tezi, 2015), 95.

Lübnan'da Dürzîlerin Kısa Tarihi

Dürzîlik, Şia İsmailiyye mezhebi içerisinde ortaya çıkmıştır. İsmailiyye mezhebinin mensupları Cafer es-Sâdık'tan (ö. 148/765) sonra imam olarak oğlu İsmail'i (ö. 138/755) kabul eder. Mezhebin isimlendirmesi de İsmail'e nispetle yapılmaktadır. Cafer es-Sâdık, kendinden sonra oğlu İsmail'in imam olacağını söylemiş ancak İsmail babası hayattayken ölmüştür. İsmaililer imametini İsmail'den oğlu Muhammed'e (ö. 179/795) geçtiğini savunmuştur. Muhammed, Mektum (gizlenmiş) lakabıyla bilinir.³⁷ İsmailiyye imamları Fâtımîler Devleti'nin kurulduğu 297/909 yılına kadar gizlenmiştir. Bu gizlenme dönemine *setr* devresi denilir.³⁸ İsmailiyye davetine liderlik eden Hamdan Karmat'ın (ö. 293/906) adına nispetle mezhep için Karmati adı da kullanılmıştır. Karmatiler Muhammed b. İsmail'i gizlenmiş, ortaya çıkması beklenen imam kabul ediyorlardı. Fâtımîlerin kurucusu Ubeydullah, 286/899 yılında kendi imameti için faaliyete başlamış; Karmatiler ona karşı çıkmıştır. Bu tarihte İsmailiyye mezhebi Karmatiler ve Fâtımîler olarak ikiye bölünmüştür.³⁹ Fâtımî İsmaililerin imamı Ubeydullah (909-934), 297/909 yılında Tunus'ta "Mehdi-Lidinillah" lakabıyla halife ilan edilmiş; Fâtımîler Devleti kurulmuştur. Dürzîler Ubeydullah'ı sadece imamın hücceti kabul ederler. Ondan sonra başa geçen Fâtımî halifesi Kâim-Biemrillâh (934-946) ilk Fâtımî imamı sayılır.⁴⁰ Fâtımîler Muiz-Lidinillah (972-975) Dönemi'nde, 358/969 yılında Mısır'ı ele geçirmiş ve başkentleri Kahire'yi inşa etmiştir. Hâkim Biemrillâh'ın (375-411/985-1021) döneminde Dürzîlik ortaya çıkmıştır.

Dürzîliğin teşekkülünde en etkin rolü vezir Hamza b. Ali (ö. 430/1038) üstlenmiştir. Mezhebin davetini yapan (dâi) Anuş Tegin (Neştekîn) Muhammed b. İsmail ed-Derezî (ö. 410/1019) ismine nispetle "Dürzîlik" olarak tanınmıştır. Dürzîler Derezî'nin mezhepten saptığını söyleyerek "Dürzî" ismini reddetmekte, kendileri için Muvahhidun (tevhidi kabul edenler) ve Benû Marûf isimlendirmelerini tercih etmektedir.⁴¹

Dürzîlik, Hâkim Biemrillâh'ı Allah'ın tecellisi, sureti olarak kabul eden Bâtîni bir mezheptir. Hâkim Biemrillâh, Dürzîlere göre cismani âlemin yaratılmasından itibaren Tanrı'nın tecelli ettiği nasuti suret (insan bedeni) olarak kabul edilmektedir. Bu inanç, Dürzîliğin diğer görüşlerinin etrafında şekillendiği temel bir akidedir.⁴² Bu inanış, ayna örneğiyle açıklanır. İnsan aynaya baktığında kendisini görür ancak bu gördüğü kendisi değil suretidir.⁴³ Dürzîliğin daha önceki dinleri ve bu dinlerin ibadetlerini nesh ve iptal ettiği kabul edilir.⁴⁴ Osmanlı Şam / Dimaşık

37 Farhad Daftary, "Muhammed b. İsmâil el-Mektûm", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2005), 30/541-542.

38 Muzaffer Tan, *İsmailiyye'nin Teşekkül Süreci* (Ankara: Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İslam Mezhepleri Tarihi, Doktora, 2005), 60.

39 Ali Avcu, "Karmatiler: Ortaya Çıkışları, Fikirleri, Edebiyatı ve İslam Düşüncesine Katkıları", *Dinbilimleri Dergisi* 10/1 (2010), 199-246.

40 Şenzybek, "Dürzîliğin Teşekkül Süreci", *e-Makalat Mezhep Araştırmaları Dergisi* 8/1 (2015), 89.

41 Meşyehatu Akli Tâifeti'l-Muvahhidin ed-Dürüz, *Alâmetü'l-Mümin* (Beyrut: Meşyehatu Akl, 2014), 13.

42 Şenzybek, "Dürzîliğin Teşekkül Süreci", 88.

43 Ahmet Bağhoğlu, *İnanç Esasları Açısından Dürzîlik* (Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2018), 170.

44 Şenzybek, *Ana Kaynaklarına Göre Dürzîlik*, 295.

beylerbeyi Hürrem Paşa'nın 929/1523 yılında Lübnan'da Şûf bölgesindeki Dürziler üzerine gönderdiği askerler ciltlerce Dürzî kitaplarıyla dönmüşlerdi. Bu kitapların içeriğinin gösterdiğine göre, Dürziler Hâkim Biemrillah'ın ulûhiyetine inanıyorlar, namaz, zekât, oruç ve hacı inkâr ediyorlardı.⁴⁵ Nâblusî de Dürzîlerin Hâkim Biemrillah'ı ilah kabul ettiklerini ve namaz, zekât gibi ibadetlerden yüz çevirdiklerini kaydetmektedir.⁴⁶ Nâblusî'nin risalesinin tercümesindeki ifadelerle, "Kavm-i mezbûr muharramâtı istihlâl edub salât ve zekât ve hacdan i'râz belki tekâlif-i şerîyyeyi bi'l-kulliye inkar ... etmişlerdür... Hâkim Ubeydî'den ki anun tenkriliğine itikad etmişlerdir".⁴⁷

Dürzîliğin hazırlık aşamasından sonra 408-434/1017-1042 yılları arasında açık propagandası yapılmış, 434/1042 yılından itibaren davet sona erdirilmiştir. Hâkim Biemrillah, 411/1021 yılında Kahire yakınlarındaki Mukattam Dağı'na gitmiş ve ortadan kaybolmuştur. Dürziler onun hayatta olduğunu ve tekrar döneceğini kabul etmiştir. Yeni Fâtımî Halifesi Zâhir (1021-1036) Dürzîleri cezalandırmıştır. Dürzîlerden hayatta kalanlar mezhebin daha önce yayıldığı Bilâd-ı Şâm'a yerleşmiştir. Dönemin tarihçisi Yahyâ b. Said el-Antâkî (ö. 458/1066) Dürzîliğin Güney Lübnan'da Saydâ yakınlarındaki Vadi't-Teym bölgesinde yayıldığını kaydetmektedir.⁴⁸ Vadi't-Teym yakınındaki Metn, Cezzin ve Cübeyl'i içeren Şûf bölgesi Dürzîlerin yerleştiği yerler olup bölgeye Cebel-i Dürüz denilmiştir.⁴⁹

Dürzî davetinin başında bulunan Hamza b. Ali gizlenmiştir. Dürzî akidesinde kutsal mertebelere sahip olan şahsiyetlere hudud denilmektedir. Hamza b. Ali tarafından görevlendirilen Bahâüddin el-Muktenâ hudud unvanlıların sonuncusudur. Bahâüddin el-Muktenâ, 434/1042 yılında Dürzî inancına giriş ve çıkışları yasaklamış ve gaybete çekilmiştir. Bu tarihten itibaren Dürzîler, kapalı bir toplum hâline gelmiştir.⁵⁰

Vadi't-Teym'deki Dürzîler bölgedeki İsmâîlî Bâtınî Haşhâşîler ile de mücadele etmekteydi. Vadi't-Teym'in Dürzî⁵¹ yöneticisi Barak b. Cendel, Haşhâşîlerin Suriye lideri Behram tarafından hileyle öldürülmüştü. Behram, 522/1129 yılında bölgeyi ele geçirmek için saldırınca Barak'ın kardeşi Dahhak b. Cendel, Haşhâşîleri mağlup etmiş ve liderleri Behram'ı öldürmüştür.⁵² Havrân tarafından gelip Vadi't-Teym'e yerleşen emir Münkız b. Amr (ö. 590/1194) liderliğindeki Şihâbîler 569/1173 yılında Haçlılara karşı zafer kazanmışlar, önemli bir merkez olan Hâsbeyyâ'yı ele geçirmişler, Selahaddin Eyyübî onları kutlayıp yönetimlerini onaylamıştır. Münzir'in oğlu Emir Necm (ö. 621/1224) ve onun nesli bölgede Haçlılar ile mücadeleyi sürdürdüler.⁵³

45 İbn Tolun, *İlâmu'l-verâ*, 273; İbn Tolun, *Târihu's-Şâm fi matlai'l-ahdi'l-Osmâni*, thk. Ahmed İbiş (Abu Dabi: Daru'l-Kütübî'l-Vataniyye, 2009), 162.

46 Nâblusî, *Fâzihati'l-Mülhidin* (Nurosmaniye, 3903), 23a, 27b.

47 Kâdî Lütfullah, *Terceme* (Fatih, 2916), 6a, 18b.

48 el-Antâkî, *Târihu'l-Antâki*, thk. tahkik: et-Tedmûri (Trablus, 1990), 349.

49 Tuba Yıldız, *Dürziler ve Maruniler: Geleneğin Hukuku Osmanlı'nın Adaleti* (İstanbul: Vadi Yayınları, 2020), 40.

50 Şenzeybek, "Dürzîliğin Teşekkül Süreci", 126.

51 Necla Ebu İzzüddin, *ed-Dürüz fi t-Tarih* (Beyrut: Daru'l-Alem, 1985), 170.

52 Ebû Yalâ Hamza İbnü'l-Kalânîsî, *Zeylü Târihi Dimaşk* (Beyrut: el-Abâ el-Yesuiyyin, 1908), 222.

53 Yahya Hüseyin Ammar, *Târihu Vâdi't-Teym ve'l-Ekâlîmi'l-Mücâvira* (Lübnan Yanta, 1985), 240; Selim Hasan Heşşî, *Târihu'l-Umerâi's-Şihâbiyyin bi-kalemi ahadi umerâihim min Vâdi't-Teym* (Beyrut: Daru'l-Hadd Hâtır, 1984), 29.

Haçlılar 503/1100 yılında Beyrut ve Sayda'yı ele geçirdiler. Dürzî Tenühîler'in Garb emiri Adududdevle Ali 532/1137 yılında Haçlılar ile girdiği savaşta öldürülmüştür. Emirliğin başına geçen ve Haçlıların saldırılarına direnen Buhtur b. Ali'ye 542/1147 yılında Tuğteginliler'in (Böriler, Dimaşk Atabegliği) yöneticisi Mücîrüddin Abak (1140-1154) menşur⁵⁴ gönderip Beyrut Dağı'nda el-Garb emirliğini vermiştir.⁵⁵ Tenühîlerden Buhtur ve onun neslinden gelen Buhturîler bölgenin emirleri olarak tanınmıştır. Buhturîler hâkimiyet sınırları değişse de Osmanlıların bölgeyi ele geçirdiği 1516 yılına kadar yönetimlerini sürdürmüş, Osmanlı hâkimiyetiyle de Dürzî Ma'noğulları liderliği başlamıştır.⁵⁶ Kerâme b. Buhtur Hısn Serhamûr'a (Serhamûl) yerleşmişti.⁵⁷ Nureddin Zengi 552/1157 yılında Kerâme b. Buhtur'a menşur göndermiş, ayrıca 556/1161 yılında Vâdi't-Teym, Curd ve Şûf bölgelerinde bazı köyleri ona ikta vermiştir.⁵⁸ Kerâme vefat ettikten sonra üç oğlu Haçlılar tarafından hıleye öldürülmüş ve ellerindeki bölgeleri tahrip edilmiştir.⁵⁹ Yedi yaşındaki küçük oğlu Haccî (Hiccî) b. Kerâme annesi tarafından kaçırılıp kurtarılmıştır. Bir dönem Haccî'nin amcası Şerefüddevele Ali Garb Emiri olarak kalmıştır.⁶⁰ Selahaddin Eyyübî 583/1187 yılında Beyrut'u fethetmeye geldiğinde yirmi yaşlarında olan Haccî için menşur vermiştir.⁶¹ Haccî'nin emirliğinin uzun sürdüğü, Eyyübî hükümdarı el-Melikü'l-Kâmil (1218-1238) dönemini gördüğü kaydedilir.⁶² Haccî'den sonra yerine geçen oğlu Necmüddin Muhammed b. Haccî ve kardeşi Şerefüddin Ali 640/1242 yılında Kisravân halkıyla savaşta öldürülmüştür.⁶³

Memlükler (1250-1517) döneminde, Buhturîler emirliklerini sürdürdüler.⁶⁴ Memlük hükümdarı Baybars (1260-1277) II. Haccî b. Muhammed'e 659/1261 yılında menşur vermiştir.⁶⁵ Haçlılar ile ilişki kurduklarına dair şikâyetler üzerine Baybars, Garb Emirleri Cemalüddin II. Haccî, Saduddin Hızır ve Zeynüddin Sâlih'i hapse atmıştır. Memlükler Kefer-Amîh bölgesini Kutbuddin es-Sadî'ye ikta etmiş, o bölgeye geldiğinde öldürülmüştür. Bunun üzerine Garb bölgesi Memlük askerleri tarafından tahrip edilmiştir. Hapisteki emirlerin oğulları Muhammed b. Haccî ve Ali b. Sâlih savunma yapmaya çalışmışlar ancak Memlük askerleri onları da yakalamıştır.⁶⁶ Bundan sonra Bereke Han (1277-1279) Cemâlüddin II. Haccî'ye (633-697/1236-

54 Salih b. Yahyâ, *Târîhu Beyrut ve Ahbârü'l-Buhturiyyîn min Beni'l-Garb*, thk. Louis Rızkullah (Beyrut: el-Matbaatü'l-Katolikiyye, 1927), 43, 45.

55 Hamza b. Ahmed el-Garbî İbn Sebât, *Sıdku'l-Ahbâr Târîhu İbn Sebât*, thk. Ömer Tedmürî (Trablus: Jarrou Press, 1993), 1/83.

56 Kamal S. Salibi, "The Buhturids of the Garb", *Arabica* 8/1 (1961), 74-97.

57 İbn Sebât, *Sıdku'l-Ahbâr*, 1/85.

58 Salih b. Yahyâ, *Târîhu Beyrut*, 48.

59 İbn Sebât, *Sıdku'l-Ahbâr*, 1/143.

60 Nedim Nayif Hamza, *et-Tenühîyyün Ecdâdu'l-Muvahhidin ed-Dürüz ve Devruhum fî Cebeli Lübnan* (Beyrut: Daru'n-Nehâr, 1984), 99.

61 Salih b. Yahyâ, *Târîhu Beyrut*, 51; İbn Sebât, *Sıdku'l-Ahbâr*, 1/145.

62 İbn Sebât, *Sıdku'l-Ahbâr*, 216.

63 Salih b. Yahyâ, *Târîhu Beyrut*, 55.

64 Necla Ebu İzzüddin, *ed-Dürüz fî'l-Tarih*, 205.

65 Salih b. Yahyâ, *Târîhu Beyrut*, 56.

66 Hamza, *et-Tenühîyyün*, 110.

1298) 677/1278 yılında menşur vermiştir.⁶⁷ II. Haccî ve Sadüddin Hızır zühd hayatını tercih edince emirlik Zeynüddin Sâlih'in (ö. 695/1296) emirliğinde birleştiler. Sadüddin Hızır'ın (ö. 713/1314) oğlu Nâsirüddin el-Hüseyin b. Hızır (668-751/1269-1350) 707/1307 yılında Abeyh'te emir olmuş⁶⁸ ve 714/1314 yılında⁶⁹ yetkileri artırılmıştır.⁷⁰ Nâsirüddin el-Hüseyin döneminde kâdılar da Tenûhîlerden tayin edilmeye başlamıştır. Emir İmâdüddin Hasan et-Tenûhî (ö. 768/1367) kadı olarak tayin edilmiş, bölgede kâdılık onun soyundan gelenlerle devam etmiştir.⁷¹

Memlük askerleri Moğollara karşı savaş sırasında Kısraân bölgesine dağılmış, bölge halkı Memlük askerlerine saldırmıştır. Kısraân bölgesine üç defa sefer düzenlenmiş, 1292, 1300 ve 705/1305 yılında düzenlenen son seferde bölge halkı ağır şekilde cezalandırılmıştır.⁷² Bu seferler sürecinde etkili olan İbn Teymiyye'nin (ö. 728/1328) fetvalarında Kısraân halkı için İsmailiyye, Nusayriyye, Hâkimiyye ve Bâtuniyye ifadeleri kullanılmaktadır.⁷³ İbn Kesîr (ö. 774/1373) Cürd bölgesinde Râfıza ve Teyâmîne üzerine sefer düzenlendiğini ifade etmektedir.⁷⁴ Ancak Hâkim Biemrillah'a nisbetle Hâkimiyye, Vadi't-Teym'e halkı kastıyla Teyâmîne denilmesine, Kısraân'da Dürzî yaşamadığı, Dürzî kaynaklarında kendilerine karşı böyle bir saldırıdan söz edilmemesi gerekçeleriyle itiraz edilmiştir. Seferler sırasında devletin yanında duran Garb bölgesi Dürzîleri sonrasında Kısraânlıların saldırısına uğramıştır.⁷⁵ Ancak Dürzî tarihçi İbn Sebât da savaşta Dürzîlerden ve Kısraânlılardan esirler alındığını kaydetmektedir.⁷⁶ Kısraân'dan Tenûhî aşiretinden Şiîler olduğu ve bu durumun aynı aşiretten olan bazı Dürzîlerin onlarla birlik olmasına sebep olduğu ileri sürülmektedir.⁷⁷

Nâsirüddin el-Hüseyin yaşlanınca 749/1348 yılında emirliği oğlu Zeynüddin Salih b. el-Hüseyin'e (ö. 779/1377) bırakmıştır. Sâlih'ten sonra oğulları Şihâbüddin Ahmed (ö. 783/1381) ve Seyfüddin Yahyâ (ö. 790/1388) emir olmuştur. Yahyâ'dan sonra oğlu Fahreddin Osman (ö. 796/1393), Osman'dan sonra amcasının oğlu Şerefüddin İsa b. Ahmed (ö. 826/1423), İsa'dan sonra oğlu İzzüddin Sadaka (ö. 848/1444), Sadaka'dan sonra kardeşi Zeynüddin Ömer (ö. 860/1456), Ömer'den sonra yeğeni Bedrüddin Hüseyin b. Sadaka (ö. 863/1459), Hüseyin'den sonra kardeşi Seyfüddin Zengî (ö. 864/1460) emirlik yaptılar.⁷⁸ Cemâleddin Abdullah et-Tenûhî Dürzîlerin dini ve siyasi liderliğini kendisinde birleştirmiştir.⁷⁹

67 İbn Sebât, *Sıdku'l-Ahbâr*, 1/457-467, 516.

68 Hamza, *et-Tenûhiyyûn*, 127.

69 İbn Sebât, *Sıdku'l-Ahbâr*, 2/618.

70 Hamza, *et-Tenûhiyyûn*, 132.

71 Mürsil Nasr, *Tetavvuru'l-Kazâi'l-Muvahhidin ed-Dürüz abra't-Târih ve Usûlü'l-Muhâkemâti 'ş-Şer'iyye* (Beyrut: Müessesetü't-Türâsi'd-Dürzî, 2011), 20; İbn Sebât, *Sıdku'l-Ahbâr*, 2/863.

72 Necla Ebu İzzüddin, *ed-Dürüz fi't-Tarih*, 209.

73 Takiyyüddin İbn Teymiyye, *Mecmûu'l-Fetâvâ*, thk. Abdurrahman b. Muhammed (Medine: Mecmeu'l-Melik Fehd, 1995), 28/408.

74 Ebü'l-Fidâ İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-Nihâye* (Beyrut: el-Maârif, 1988), 14/35.

75 Necla Ebu İzzüddin, *ed-Dürüz fi't-Tarih*, 209.

76 İbn Sebât, *Sıdku'l-Ahbâr*, 2/588.

77 Hamza, *et-Tenûhiyyûn*, 130.

78 İbn Sebât, *Sıdku'l-Ahbâr*, 2/728, 734, 745, 783, 797, 805, 807, 809.

79 Hamza, *et-Tenûhiyyûn*, 137.

Cemâleddin Abdullah b. Alemüddin Süleyman et-Tenûhî (820-884/1417-1479) Dürzî akidesine şekil veren birisi olarak Dürzilerden özel bir saygı görmektedir.⁸⁰ Cebel-i Lübnan Âleyh (Aley) kazasına bağlı tarihi Abeyh'teki (Aabey) mezarı türbe (makâm) olarak günümüzde de ziyaret edilmektedir.⁸¹ Cemâleddin Abdullah Zahidler hakkındaki rivayetlere önem verir, vaazlarında anlatırdı. O köylerde camilerin onarılmasını, yeni mescitler yapılmasını emretmiş, Cuma hutbelerinin okunmasını, bölgeye fukahanın gelmesini sağlamış, yetimlere ücretsiz eğitim vermiş, içkiyi yasaklamış ve içenlere had uygulamıştır.⁸²

Osmanlılar bölgeyi ve Mısır'ı ele geçirdiğinde Tenûhîlerden emir Şerefüddin Yahyâ b. Zengî Şam'a (Dimaşk) giderek Sultan Selim'in elini öpmüş, Sultan onun menşurlarını onaylamıştır.⁸³ Emir Cemalüddin Haccî el-Ahîr yöneticiler tarafından birkaç defa müsadere edilmiştir. Cemalüddin 925/1519 yılında Şam'a (Dimaşk) geldiğinde tutuklanmış, Şam naibi onun iktalarını müsadere etmiştir. Cemâlüddin Haccî'den sonra oğlu Şerefüddin Ali emir olmuştur. Dürzî tarihçisi Hamza b. (Sibât) Sebât'ın (ö. 926/1520) verdiği bilgilere göre Şerefüddin Ali 926/1520 yılında görevine devam ediyordu.⁸⁴

Buhturîler/Tenûhîler Memlûklere sadık kalmış ve bölgenin Osmanlıların eline geçmesiyle bölgede Dürzîlerin liderliği zamanla Ma'noğullarına geçmiştir. Ma'n (ö. 543/1148) ve aşireti Lübnan'ın Şûf bölgesine yerleşmişti. Ma'noğulları Haçlılara karşı mücadelede Tenûhîlerin yanında yer almıştır.⁸⁵ Şûf emiri Ma'noğlu Fahreddin Osman 912/1506 yılında vefat etmiştir.⁸⁶ Bir diğer Şûf emiri Yunus b. Ma'n 917/1511 yılında genç yaşta vefat etmiştir.⁸⁷ Osmanlılar bölgeyi ele geçirdiği dönemde Şûf emirleri olarak Ma'noğullarından emir Korkmaz ve Alem Süleyman'ın adı geçmektedir.

Osmanlılar Döneminde Bölgedeki Dürziler ile İlgili Bazı Tarihi Kayıtlar

Mısır beylerbeyi olan Damad İbrahim Paşa tarafından 993/1585 yılında Lübnan'da Dürzî Ma'noğulları yönetiminde olan Şûf bölgesine düzenlenen sefere dönemin Osmanlı tarihçileri kısaca işaret etmektedir. İbrahim Paşa'nın İstanbul'da karşılanışına tanık olan Selânikî Mustafa Efendi'nin (ö. 1008/1600) ifadeleriyle,

Hazret-i Paşa-yı âlî-şân diyâr-ı Mısıryye'den Şâm-ı dârüsselâm üstüne teveccüh itdüklerinde ol vilayet-i cennet-nişanda tavattun eyleyüp, kadîmî mekân tutan Dürüzî ta'îfesi ki hiç hâlis bir milletden olmayup ke'l-en'âmi belhum edall anlarun şân-ı habâset ve dalâlet u gavâyetlerinde itdüğünden zamîr-i münîrlerinde anlara gazâ idüp, şerr ü şûrlarından ve şeytânîlerin ol diyâr-ı bihişt-makâm turâbından kaldırmak aksâ-i merâmları olup ve ol diyâr askeri ile üzerlerine varup basup, şemşîr-i İslâm altında cümle makhûr ve hemdem katl ü kîtâl eyleyüp ve meşâhir ü

80 Necla Ebu İzzüddin, *ed-Dürüz fi'l-Tarih*, 228-238.

81 Öz, "Dürzîlik", 10/39-48.

82 İbn Sebât, *Sıdku'l-Ahbâr*, 2/877-900.

83 İbn Sebât, *Sıdku'l-Ahbâr*, 852.

84 İbn Sebât, *Sıdku'l-Ahbâr*, 2/843.

85 Necla Ebu İzzüddin, *ed-Dürüz fi'l-Tarih*, 227, 239.

86 İbn Sebât, *Sıdku'l-Ahbâr*, 2/931.

87 İbn Sebât, *Sıdku'l-Ahbâr*, 2/934.

benâmlarınun nice yüz kelle-i bi-devletlerin mukaddemâ ki Âsitâne-i sa'âdete göndermişlerdi. Ve hâlâ izz ü sa'âdetle geldüklerinde... nice bin tüfeng ve tîğ ü teber getirüp... yüz yetmiş üç bin üç yüz beş altun... Südde-i saâdete iletüp... 28 Ramazan Sene 993 (23 Eylül 1585).⁸⁸

Hasanbeyzâde Ahmed (ö. 1046/1636) de sefere kısaca değinmiştir:

İbrahim Paşa vâli-i vilâyet-i Mısır olup... kara canibinden der-i devlete gelmeğe memûr ve gelurken Şâm-ı dârusselâma karib Dürûzî tâifesini izâle eylemeğe mecbur olmuş idi... Tâife-i Dürûzî üzerine hucûm ve ekserisini kılıçtan geçürüp madûm eyledükten sonra... Mısır hazinesini Dâru'l-hilâfe İstanbul'a getirdi... Dürûzî muharebesinde virdüğü vergülerun ru'ûs-i kazâyâsını teslim eyledi. Pâdişâh-ı âlem-penâhun duhter-i ferhunde-ahteri Âişe Sultan'ı tezvîc mukarrer oldu.⁸⁹

Geleneksel Lübnan tarihçiliği, Düveyhi (ö. 1704) ve daha sonra onu takip eden Haydar Şihabi (ö. 1835) ve Tannus Şıdyak (ö. 1861), Dürzî Ma'noğulları emirlerinin yönettiği Şuf'a yönelik 993/1585 yılındaki Osmanlı seferini o zamanın Ma'noğulları emirine yöneltilen yanlış suçlamaların sonucu olarak görmüşlerdir. Onlara göre Ma'noğlu Korkmaz aslında masum ve sadık bir Osmanlı tebaasıydı. Bu anlatıma göre, İstanbul'a götürülmekte olan sultanın hazinesi Cûn-Akkâr denilen yerde yağmalanmıştır. Askeri müdahaleyle Akkâr yakınına olaylar büyümüş ve Mısır'da bulunan İbrahim Paşa bölgeye sefer düzenlemiştir.⁹⁰ Düveyhi, seferi açıklamak için Cûn-Akkâr soygunu hikâyesini uydurmuştur. Ma'noğullarının o tarihe kadar süren itaatsizlikleri için sessiz kalmıştır.⁹¹ Düveyhi, Şûf'a 993/1585 yılında yapılan sefer hakkında bu uydurma izahı ilk yapan tarihçidir. Bu tarihçiler Ma'oğullarının daha önceki isyanları ve bunları bastırmak için yapılan seferler hakkında genelde bilgi vermezler.⁹²

Dürzîlerin yaşadıkları bölgeler Yavuz Sultan Selim'in Mısır seferi (922/1516) ile Osmanlı hâkimiyetine girmiştir. Düveyhi'ye göre Dürzî Ma'noğulları lideri Korkmaz Lübnan'da Şûf bölgesi yönetimine getirilmiştir. Düveyhi, Tenûhî emirlerinin Memlûkler tarafını tuttukları için Sultan Selim'in huzuruna çıkmaya cesaret edemediğini kaydetmiştir.⁹³ Ancak dönemin Dürzî tarihçisi Hamza b. (Sibât) Sebât'ın (ö. 926/1520) verdiği bilgilere göre Tenûhîlerden emir Şerefüddin Yahyâ b. Zengî Şam'a (Dimaşk) giderek Sultan Selim'in elini öpmüş, sultan onun menşurlarını onaylamıştır.⁹⁴ Düveyhi, İbn Sebât'ın tarihini çok iyi biliyordu çünkü ona sık sık atıfta bulunmaktadır. Ancak burada, öyle anlaşılıyor ki, Ma'noğlu Korkmaz ve ailesinin Şûf'taki üstünlüğünü göstermeye heveslenmiş, dönemin şahidi Dürzî tarihçi İbn Sebât'ın

88 Selânikî, *Tarih-i Selânikî*, 1/158.

89 Hasan Bey-Zâde Ahmed - haz, *Hasan Bey-Zâde Târîhi*, thk. Şevki Nezihi Aykut (Ankara: Türk Tarih Kurumu, 2004), 2/321-322.

90 Stefan Düveyhi, *Tarihü'l-Ezmine*, thk. Butros Fehd (Beyrut: Dâru Lahdi Hatır, ts.), 447.

91 Abdul Rahim Abu-Husayn, "The Korkmaz Question: A Maronite Historian's Plea for Ma'nid Legitimacy", *Al-Ahhath* 34 (1986), 8; Ebu Hüseyin, *Sinâatü'l-Ustûra*, 99.

92 Abdul Rahim Abu-Husayn, "Lebanese Heroes and Ottoman Villains: The Ma'ns of Lebanon, 16-17th Centuries", *Perspectives on Ottoman studies: Papers from the 18th Symposium of the International Committee of Pre-Ottoman and Ottoman Studies (CIEPO) at the University of Zagreb 2008*, ed. Ekrem Causevic, Nenad Moacanin, Vjeran Kursar (Berlin: LIT Verlag, 2010), 22.

93 Düveyhi, *Tarihü'l-Ezmine*, 394.

94 İbn Sebât, *Sidku'l-Ahbâr*, 852.

Tenühî emir Şerefüddin hakkında verdiği bilgiyi göz ardı etmiştir.⁹⁵ Bazı sicil kayıtlarından nakledildiğine göre Dürzî Cemâlüddin Ahmed Arslanî Garb, Metn ve Cürd bölgelerine tayin edilerek Cebel emiri yapılmıştır.⁹⁶ Bu bölgelerin yöneticileri olarak farklı araştırmalarda farklı emirlikler gösterilmektedir. Bunlardan birine göre Vâdi't-Teym'de Şihâbiler; Metn, Garb ve Cürd bölgelerinde Tenühîler/Buhturîler; Şûf'ta Ma'noğulları mukataacıydı.⁹⁷

Şûf bölgesinde Ma'noğlu Korkmaz'dan başka Alem (Alemüddin) Süleyman isimli bir emirden bahsedilmektedir. Ancak bölge tarihini yazanların eserlerinde Alemüddin Süleyman'ın ve neslinden gelen emirlerin ihmal edildiği görülmektedir. Korkmaz'ın neslinden gelen Fahreddin'in (1572-1635) idamından sonra Şûf bölgesine Alemüddin ailesi hâkim olmaya çalışmıştır. Korkmaz'ın nesli ve Fahreddin ile iyi ilişkiler içinde olan bölge tarihçilerinin düşman Alemüddin emirlerinden bahsetmemesinin kasıtlı ihmal olabileceği tahmin edilmektedir.⁹⁸

Dönemin Dürzî tarihçisi İbn (Sibât) Sebât'ın (ö. 926/1520) verdiği bilgiye göre Saydâ Emiri Nâsırüddin Muhammed İbnü'l-Haneş 1518'de isyan ettiğinde biri Buhturîlerden üçü Ma'noğullarından olmak üzere dört Dürzî emir tutuklanmıştı.⁹⁹ Osmanlılar'ın Şam beylerbeyi Canbirdi Gazâlî (ö. 927/1521) onu yakalamak için Sayda'ya gelmiş ancak İbnü'l-Haneş kaçmıştı. Canbirdi Gazâlî, Tenühîlerden emir Şerefüddin Yahyâ b. Zengî'yi İbnü'l-Haneş'e meyletmekle itham etti. Şerefüddin ile birlikte Zeynüddin Salih b. Yahya ve Şûf emirleri Ma'noğullarından emir Korkmaz ve Alem Süleyman'ı tutukladı. Sultan Selim onları yanında Haleb'e kadar götürdü. İbnü'l-Haneş öldürülüp başı sultana ulaştırılınca emirler para cezasıyla serbest bırakıldılar.¹⁰⁰ Ayrıca Alemüddin ailesini Ma'noğulları ile rekabet halinde olan bir aile olarak gösteren çalışmalar da vardır. Buna göre, bölgede Kaysiler ve Yemenîler rekabeti vardır. Ma'noğullarının Kaysilere liderlik etmekte, Alemüddin ailesi de Yemenîlere liderlik etmekteydi. Ma'noğulları ve Arslanoğulları aslen Yemenîlerden olmasına rağmen Şûf ve Garb hâkimiyeti için yaşanan ihtilaf sebebiyle Ma'noğulları Kaysilere katılmıştır.¹⁰¹

Şuf dağlarındaki Ma'noğulları liderliğindeki bir isyana karşı düzenlenen sefer, Dürzîlerin kitaplarının da ele geçirilmesiyle neticelendi. Şam Beylerbeyi Hürrem Paşa, "Şûf Süleyman İbn Ma'n" denilen yere sefer düzenledi.¹⁰²

95 Abu-Husayn, "The Korkmaz Question", 6.

96 Şekib Arslan, *Ravzu 'ş-Şakîk Divânu'l-Merhum Nesîb Arslan* (Dimaşk, 1935), 164.

97 Yasin Süveyd, *el-İmâratü'l-Ma'niyye (Mevsûatu Târîhi Lübnan et-Târîhu's-Siyâsi ve'l-Askeri)* (Beyrut: Nobilis, 2004), 115.

98 Kamal S. Salibi, "The Secret of the House of Ma'n", *International Journal of Middle East Studies* 4/3 (Temmuz 1973), 272-287. in the mountain hinterland of Sidon, was appointed multazim (tax farmer

99 Ebu Hüseyin, *Sinâatü'l-Ustûra*, 22; Abdul-Rahim Abu-Husayn, *Rebellion, Myth Making and Nation Building: Lebanon from an Ottoman Mountain Iltizam to a Nation State* (Tokyo: Tokyo University of Foreign Studies, 2009), 8; Abdul-Rahim Abu-Husayn, "The Long Rebellion: The Druzes and the Ottomans, 1516-1697", *Archivum Ottomanicum* 19 (2001), 167.

100 İbn Sebât, *Sıdku'l-Ahbâr*, 2/852; Abdul-Rahim Abu-Husayn, *Provincial Leaderships in Syria, 1575-1650* (Beyrut: American University, 1985), 68.

101 Süveyd, *el-İmâratü'l-Ma'niyye*, 120.

102 Abdul-Rahim Abu-Husayn, "Problems in the Ottoman Administration in Syria during the 16th and 17th Centuries: The case of the Sanjak of Sidon-Beirut", *International Journal of Middle East Studies* 24/4 (1992), 667.

İbn Tolun'un (ö. 953/1546) kaydettiği bilgilere göre, Dürziler bölgedeki subaşığı öldürmüşler, Şam / Dimaşk beylerbeyi Hürrem Paşa 27 Zilhicce 929 / 6 Kasım 1523 tarihinde Şûf bölgesindeki Dürziler üzerine asker göndermiştir. Hanefî âlim Şems İbnü'l-Ferrâ es-Sâlihî, Dürzî isyancılara karşı harekete geçmesi için Hürrem Paşa'yı teşvik etmişti. 9 Muharrem 930/18 Kasım 1523 tarihinde Aynu Karhatâ yakınlarında Dürziler'e karşı zafer kazanıldığı haberi gelmişti. Getirilen dört yük kelle Dimaşk caddelerinde teşhir edilmişti. Askerler beraberlerinde ciltlerce Dürzî kitapları getirmişlerdi. Bu kitapların bazısı Nusayrilere ve Ehl-i Sünnet'e reddiye şeklindeydi. Kitapların içeriğinin gösterdiğine göre, Dürziler el-Hâkim Biemrillah'ın ulûhiyetine inanıyorlardı. Namaz, zekât, oruç ve haccı inkâr ediyorlardı. Kitaplarındaki fâsid itikadları sebebiyle Şâfiî âlim Takıyyüddin Ebû Bekir Muhammed el-Belâtunisî (851-936/1447-1529) Dürzilerin kanlarının ve mallarının helal olduğuna fetva vermişti. Hürrem Paşa 18 Şaban 930/21 Haziran 1524 tarihinde tekrar Dürziler ile savaşa çıkmıştı. Dürzilerin otuz kadar köyleri yakılmış, kadınları ve çocukları esir alınmıştı.¹⁰³

İbnü'l-Hımsî'nin (ö. 934/1527) yazdığına göre bu hadiselerin sebebi Vâdi't-Teym halkının (Dürziler) bir Osmanlı devlet adamını öldürmesiydi. Vâdi't-Teym köylerinden birine giden bu görevli (racül rûmî) gördüğü bir güzel kıızı almak istemiş, köy halkı onu öldürmüştü. Bunun haberi Dimaşk'a gelince Hürrem Paşa oraya asker göndermiştir. Köydekiler kadınlarının ve çocuklarının esir alınması üzerine askerlere saldırarak birçoğunu öldürmüşlerdi. Bunun üzerine Hürrem Paşa asker toplayıp Vâdi't-Teym'e gitti. Dürziler de hazırlıklarını yapmışlardı. Dürziler ile 6 Muharrem 930 / 15 Kasım 1523 tarihinde yapılan savaşta öldürülenlerin kelleleri Dimaşk'a gönderildi. Dürzilerin evleri yakıldı, mallarına el konuldu, ağaçları yerlerinden söküldü.¹⁰⁴

İbn Tolun'un Dürziler hakkındaki *Sellü's-Sârim* isimli risâlesinden aktarıldığına göre 929/1523 yılında Dürziler üzerine yapılan seferin mıntikasını Şûf Süleyman b. Ma'n (eş-Şûfu'l-Hayfî) olarak tanımlamaktadır. Alemüddin Süleyman 1518 yılında yılında tutuklanıp sonra para cezasıyla serbest bırakılan Dürzî emirlerden biridir. İbn Tolun Osmanlıların Dürziler üzerine bu seferi münasebetiyle, ulemadan bir arkadaşının talebi üzerine, Dürzî akidesi ve Hâkim Biemrillah'ın siretini ele almak üzere bu risaleyi yazmıştır.¹⁰⁵

Hürrem Paşa'nın asker gönderdiğini anlatan kaynaklar devamında Dürziler hakkında fetva verildiğini ifade edip bazı fetva veren âlimlerin isimlerini kaydetmektedir. İbn Teymiyye (ö. 728/1328), Şihâbüddîn İbn Hacer el-Askalânî (ö. 852/1449), Şâfiî âlim Muhammed İbn Kâdî Aclûn¹⁰⁶ (ö. 876/1472), Hanefî âlim Şihâbüddin Ahmed el-Kazvîni (ö. 966/1559), Burhânüddin

103 İbn Tolun, *İlâmu'l-verâ*, 273, 274; Şemsüddin Muhammed İbn Tolun, *Târihu's-Şâm fi Matlai'-Ahdî'l-Osmânî*, thk. Ahmed İbiş (Abu Dabi: Daru'l-Kutubi'l-Vataniyye, 2009), 162, 163, 170, 171; Abu-Husayn, *Provincial Leaderships in Syria, 1575-1650*, 77; Abu-Husayn, "The Long Rebellion", 169.

104 Ahmed b. Muhammed İbnü'l-Hımsî, *Havâdisu'z-zamân ve vefâyâtu's-şuyûh ve'l-akrân*, thk. Abdülaziz Feyyaz Harfûş (Beyrut: Dâru'n-Nefâis, 2000), 569.

105 Ebu Hüseyin, *Sinâatü'l-Ustûra*, 27.

106 Cengiz Kallek, "İbn Kâdî Aclûn, Necmeddin", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1999), 20/99-100.

İbrâhim İbn Abdihak¹⁰⁷ (ö. 744/1344), Şâfiî âlim Bedrüddîn Muhammed b. Radiyyiddîn el-Gazzî¹⁰⁸ (ö. 984/1577), Hanefî âlim Abdüssamed¹⁰⁹ b. (Muhammed) Muhibbüddin (Muhyiddin) (ö. 965/1558), Şâfiî âlim Bedreddin İbnü'l-Müzellik (ö. 965/1557) (vefat ettiğinde arkasında çok sayıda güzel kitaplar bırakmış, onları incelediğimiz risalenin müellifi İsmail en-Nâblusî satın almıştı),¹¹⁰ Hanefî âlim Kutbüddin b. Muhammed Sultân¹¹¹ (ö. 950/1544), Hanefî âlim Takıyyüddin b. Necmiddîn, Şâfiî âlim Muhammed b. Ahmed el-Fellûcî, Şâfiî âlim Ali b. İmâdiddin¹¹² (ö. 971/1564) gibi âlimlerin isimleri verilerek Hürrem Paşa zamanında 930 Muharrem ayı evvelinde (Kasım 1523) fetvaların yazıldığı kaydedilmektedir.¹¹³

Dürziler 1540'lerden itibaren sürekli ateşli silah tedarik ettiler. Bu silahlar Osmanlı ordusunun sahip olduğu silahlardan daha üstündü. O zamanlar Suriye'deki Dürzi ve Osmanlı idaresindeki hükümet güçleri arasında, İbrahim Paşa'nın 1585'teki cezalandırma seferine kadar neredeyse sürekli bir savaş hali vardı. Dürzi toplumunun aşiret yapısı, birbirlerine bağlılıkları, yaşadıkları bölgenin engebeli oluşu ve Dürzilerin aldığı silahlar isyanlarının uzun ömürlü olmasında etkiliydi.¹¹⁴

Ma'noğulları liderlerinden Yunus'un muhtemelen 1545 yılında Şam'a götürülüp beylerbeyinin emriyle idam edilmesi yeni çatışmalara sebep olmuştur. Mühimme kayıtlarında Dürzilerin vergilerini vermedikleri, askerlerle çatışmaya girdikleri ve Osmanlı askerlerinin kullandıklarından daha üstün ateşli silahlar satın aldıkları kaydedilmektedir.¹¹⁵

Dürzî Ma'noğulları lideri Emir Kormaz döneminde (1545-1585) bölgede çok sayıda karışıklık meydana gelmiştir. Korkmaz bu dönemdeki yazışmalarda Dürzilerin asi mukaddemi olarak yer alır.¹¹⁶ Aynı dönemde Korkmaz'dan başka Dürzî emirler de benzer faaliyetlerde bulunmuştur.¹¹⁷ Bu dönemde Dürziler hakkında İstanbul'dan gelen emirler kaynaklara yansımıştır. Abdurrahim Ebu Hüseyin bunları derlemiştir.¹¹⁸ Mühimme Defterlerinde derlenen hükümlerde Ma'noğulları Korkmaz (ö. 993/1585) en tehlikeli isyancı olarak görülüyordu.¹¹⁹

107 Saffet Köse, "İbn Abdülhak el-Vâsîti", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1999), 19/62.

108 Fatih Çollak - Cemil Akpınar, "Gazzî, Bedreddin", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1996), 13/537-539.

109 Gazzî, *el-Kevâkibü's-Sâira*, 2/166.

110 Gazzî, *el-Kevâkibü's-Sâira*, 2/137.

111 Gazzî, *el-Kevâkibü's-Sâira*, 2/13.

112 Gazzî, *el-Kevâkibü's-Sâira*, 3/162.

113 Muhammed İbn Cum'a el-Makkâr, *el-Bâşât ve'l-Kuzât fî Dimaşk (Vülâtü Dimaşk fi'l-'ahdi'l-'Osmâni)*, thk. Selâhaddin el-Müneccid (Dimaşk, 1949), 6; İbn Tolun, *Târîhu's-Şâm fî matlai'l-'ahdi'l-'Osmâni*, 161.

114 Abu-Husayn, "The Long Rebellion", 175, 178.

115 Abu-Husayn, "Problems in the Ottoman Administration in Syria during the 16th and 17th Centuries: The case of the Sanjak of Sidon-Beirut", 668.

116 Ebu Hüseyin, *Smâatü'l-Ustûra*, 89.

117 Abu-Husayn, "The Long Rebellion", 175.

118 Abdurrahim Ebu Hüseyin, *Lübnan ve'l-İmâratü'd-Dürziyye fi'l-'Ahdi'l-'Osmâni Veâiku Defteri'l-Mühimme 1546-1711* (Beyrut: Dâru'n-Nehâr, 2005), 40-56; Abdul-Rahim Abu-Husayn, *The View from Istanbul: Lebanon and the Druze Emirate in the Ottoman Chancery Documents, 1546-1711 / Abdul-Rahim Abu-Husayn*. (London: Centre for Lebanese Studies in association with I.B. Taurus, 2004), 24-36; Ebu Hüseyin, *Smâatü'l-Ustûra*, 111.

119 Öztürk, *The Center-Periphery Struggles*, 56.

Dürzîler vergi vermiyor, vergi toplamaya gelen devlet görevlilerine ve askerlere saldırıyorlardı. Osmanlı yönetimi 1565-1585 yılları arasında, yerel halkı silahsızlandırarak ve vergileri toplayarak kontrolü sağlamak için bölgeye müdahale edilmesi için emirler gönderdi. 972/1065 yılında Şam beylerbeyine gönderilen hükümde, Dimaşk vilayetine bağlı Beyrut kazasının el-Cürd nahiyesine bağlı Dürzî Ayn-ı Dârâ köyü halkının âsi oldukları ve vergilerini vermedikleri, tahsilinde görevli sipâhinin evini basmaya kadar vardırırdıkları, ellerinde çok miktarda gelişmiş tüfekler bulunduğu, haklarından gelmek için şimdiden gerekli tedbirler alınmazsa ileride daha büyük karışıklıklar çıkarabilecekleri bildirilmiştir.¹²⁰ 28 Safer 973/24 Eylül 1565 tarihinde köy halkı, el-Metn köyünün halkı ile birlikte, Haşim, kardeşi Muhammed ve Solak oğlu Kayıtbay liderliğinde tekrar ayaklanmıştı. Dürzîler tekrar hezimete uğratılmış ve çok sayıda mensupları öldürülmüştür. Dürzîlerin elinde üç-dört binden fazla tüfekleri vardı. Bu silahlar askerlerin elindekilerden daha gelişmiştir. Tedbir alınmaması durumunda yeniden ayaklanmak için ortaya çıkacaklardır. Muhammed ve bazı destekçileri tutuklanmış ancak kaçan kardeşi Haşim Dürzîler tarafından saklanmıştır. Haşim'i teslim etmeyi reddeden Dürzîlere karşı asker gönderildiğinde liderleri Şerefüddin kargaşa çıkarmış, birkaç yüz tüfekli adamıyla savaşıma kalkışmıştır. Ancak Şam valisi Şerefüddin'i tutuklamayı başarmış ve Dimaşk kalesine hapsedmiştir. İbret için Şerefüddin'in idamına izin istenmiş ve idama izin gelmiştir.¹²¹

Şam beylerbeyine Dürzîlerin ellerindeki silahların tespit edilip toplanmasına yönelik emirler gönderilmiştir. 10 Cemaziyelevvel 982/28 Ağustos 1574 tarihli Şam valisine gönderilen hükümde, Korkmaz b. Ma'n, Mansûr b. Âsâf, Kâsım Şihâb ve Kayıtbay isimli Dürzî liderlere silahların toplanmasına yönelik mektuplar yazıldığı, onların da ellerinde tüfek olmadığı şeklinde cevap verdikleri bildirilmektedir. Ayrıca el-Curd, el-Metn el-Garb ve Şûfu'l-Beyâz nahiyelerinin köylerinde vergiler yirmi yıldır gecikmektedir. Bu isimlerden ve sair Dürzî liderlerden toplanması gereken silah sayıları verilerek muhalefet etmeleri durumunda, üzerlerine asker gönderilip tutuklanmaları istenmiştir.¹²²

Şam beylerbeyi bu emri tek başına yerine getirememiş olmalı ki bölgeye Osmanlı donanmasının sevk edileceği bildirilmiştir. 1 Cemaziyelahir 982/18 Eylül 1574 tarihli Dimaşk beylerbeyine gönderilen hükümde, Dürzîlerin te'dibi için Sinan Paşa'nın donanma ile bölgeye gönderileceği bildirilmiştir.¹²³ 23 Zilkade 983/23 Şubat 1576 tarihli Şam beylerbeyine gönderilen hükümde, bir kere daha Dürzîlerin elindeki silahların toplanması, detaylı kaydının tutulması ve bu kayıtların gönderilmesi emredilmiştir.¹²⁴ 25 Ramazan 984 / 16 Aralık 1576 tarihli hüküme göre, Beyrut-Sayda kazalarına bağlı el-Curd, el-Metn el-Garb ve Şûfu İbn Ma'n nahiyelerindeki ahalî Dimaşk'a gelip Dürzî taifesinin isyan halinde olduklarını bildirmişlerdir. Bu Dürzîler vergi

120 *Mühimme Defteri nu: 5, 565.*

121 *Mühimme Defteri nu: 5, 565; Ebu Hüseyin, Lübnan ve 'İmârati'd-Dürziyye fi'l-Ahdi'l-Osmâni, 41; Abu-Husayn, The View from Istanbul, 24.*

122 *Mühimme Defteri nu: 26, 488.*

123 *Mühimme Defteri nu: 26, 614.*

124 *Mühimme Defteri nu: 27, 686.*

toplanmasını reddediyor, ekip biçmelerine rağmen mahsul alamadıklarını iddia ediyorlardı. Ancak kâdının bu durumu araştırmasına da izin vermiyorlardı. Şam valisine durumu araştırması, doğru ise bu Dürzilerin tutuklanıp cezalandırılmaları emri verilmiştir.¹²⁵ Safer 989/Mart 1581 tarihli Dimaşk kadısına gönderilen hükümde, Dürzilerin Dimaşk çevresine yerleştikleri, eskiden beri adet edindikleri isyanlarına devam ettikleri bildirilmiştir. Safed şehrinde ve çevresindeki bazı köylerde Dürziler ile Râfıziler yardımlaşıyorlardı. Vergilerini ödemiyorlar ve devlete karşı gelmekte ısrar ediyorlardı. Safed yöneticisi bunların bazı liderlerini tutuklayıp idam etmiştir. 600 kadar tüfek teslim almıştır. Geciken vergilerin ödeneceği taahhüd edilmiştir. Trablus valisine de yardım etmesi için emir verilmiştir. İbn Ma'n önce itaate çağırılacak, itaat etmezse tutuklanacaktır. 11 Safer 993 / 12 Şubat 1585 tarihli Şam valisine gönderilen hüküme göre, Dürzî taifesinden Ma'noğlu Korkmaz asi olup topladığı ehl-i fesad Dürziler ile Safed sancağına zarar vereceği şayi olduğundan Dürzilerin dağıtılması emredilmiştir. Bu gruba karşı Dimaşk ve Trablus'tan asker hazırlanması istenmiştir. 5 Ramazan 993/31 Ağustos 1585 tarihli Şam beylerbeyine gönderilen hüküm ile Vezir İbrahim Paşa bir hizmet için yardım taleb ederse bunu yerine getirmesi emredilmiştir. Ramazan 993/Ağustos 1585 tarihli Vezir İbrahim Paşa'ya hüküm ile onun Dürzî asilerini te'dip edip üçyüz elli kelle göndermesi memnuniyetle karşılanmıştır. 17 Ramazan 993/12 Eylül 1585 tarihli Şam beylerbeyine hüküm ile Şam'ın muhafazası elzem olduğundan orada kalması, sefere katılmaması emredilmiştir.¹²⁶ 23 Şevval 993/18 Ekim 1585 tarihli Şam Beylerbeyi Ali Paşa'ya hüküm ile Dürzî eşkiyalarından halkın korunması emredilmiştir.¹²⁷

Uzun süredir devam eden Dürzî isyanlarına karşı 993/1585 yılında düzenlenen sefer ile Mısır beylerbeyi Damat İbrahim Paşa Dürzileri silahsızlandırmayı ve vergileri toplamayı başardı.¹²⁸ Seferle bölgede istikrarsızlığa son verilmiş oldu. Çok miktarda para ve binlerce tüfek elde edildi. Emir Korkmaz öldü.¹²⁹

Korkmaz öldürüldüğünde on üç yaşında olan Emir Fahreddin, 1591 yılında emir oldu. Fahreddin döneminde (1591-1635), Ma'noğulları emirliği sınırlarını aştı. Trablus ve Şam vilayetlerine bağlı diğer iltizamların mukataalarına saldırdı. Fahreddin İspanya ve İtalya gibi Avrupalı güçlerle yazışmalarda bulundu.¹³⁰ 1613 yılında, Osmanlı askeri bölgeye geldiğinde Fahreddin emirliği büyük oğlu Ali ile kardeşi Yûnus'a bırakarak İtalya'ya gitti, 1618'de geri döndü. Ma'noğulları onun liderliğinde 1623'te Şam Beylerbeyi Mustafa Paşa'yı yenip esir aldı, sonra serbest bıraktı. Şam Beylerbeyi Küçük Ahmed Paşa tarafından mağlup edilip

125 *Mühimme Defteri nu: 29, 70.*

126 Ebu Hüseyin, *Lübnan ve' -İmâratı'd-Dürziyye fi'l-Ahdi'l-Osmânî*, 24-36.

127 *Mühimme Defteri nu: 52, 24.*

128 Öztürk, *The Center-Periphery Struggles*, 57.

129 Bûrînî, *Terâcümü'l-'Ayân*, 1/324; Muhammed el-Emin el-Muhibbi, *Hulâsatü'l-eser fi ayâni'l-karni'l-hâdi 'aşer* (Beyrut: Dâru Sâdir, ts.), 1/60.

130 Massoud Daher, "The Lebanese Leadership at the Beginning of the Ottoman Period: A Case Study of the Ma'n Family", çev. W. Matt Malczycki, *Syria and Bilad al-Sham under Ottoman Rule*, ed. Peter Sluglett, Stefan Weber (Brill, 2010), 325, 329, 332.

tutuklanan Fahreddin İstanbul'a getirildi ve 25 Şevval 1044 (13 Nisan 1635) tarihinde idam edildi.¹³¹ Ma'noğlu ailesinin yönetimini Fahreddin'in yeğeni Mülhem (1635-1658) devam ettirdi. Halefi olan oğlu Ahmed'in 1109/1697 yılında geride çocuk bırakmadan ölmesiyle Lübnan'daki Ma'noğulları dönemi sona erdi.¹³²

İsmâîl en-Nâblusî tarafından seferin yapıldığı 993/1585 yılında yazılan risalede Dürzîlerin tarihi ve görüşlerine dair bilgiler yer almaktadır.

Dürzilere Reddiye Yazan İsmâîl en-Nâblusî (937-993/1531-1585)

İsmâîl b. Ahmed b. İbrahim en-Nâblusî, 937/1531 yılında doğdu. Kur'an'ı ezberledi. Sarf ve nahiv dersleri aldı. İbn Mâlik'nin (ö. 672/1274) Arap gramerine dair *el-Elfiyye* adlı manzum eserini ezberledi. Şâfiî âlim Ebu'l-Feth es-Sebüsterî/eş-Şebüsterî'den (ö. 962/1555) mantık, nahiv, meânî, beyan, usûl ve tefsir dersleri aldı. Alâüddin b. İmâdiddin'den (ö. 971/1563) akli ilimler (ma'kûlât) dersleri aldı. Bedrüddîn el-Gazzî (ö. 984/1577) ve Şihâbüddîn et-Tîbî el-Kebîr'den (ö. 981/1574) ders aldı. Kâdı Nuruddin Ali'den (ö. 991/1583) Nevevî'nin (ö. 676/1277) Şâfiî fihhına dair olan *el-Minhâc* adlı eserini okudu, fetva ve ders verme icazeti aldı.¹³³ İsmâîl en-Nâblusî fıkhıta Şâfiî, itikadda Eşarî mezhebiniydi.¹³⁴

İsmâîl en-Nâblusî Emevî Camii'nde, eş-Şâmiyye el-Berrâniyye Medresesinde, Şam valisi Derviş Paşa tarafından 982/1574 yılında yaptırılan Dervişîyye Camii'nde, el-Âdiliyyetü'l-Kübrâ Medresesinde dersler verdi.¹³⁵ İsmâîl en-Nâblusî özellikle Bedrüddîn el-Gazzî'nin vefatından (984/1577) sonra fetva için müracaat edilenler arasında öne çıktı. Öğrencilerine maddi imkân sağlıyor, vazife almalarına yardım ediyordu. Çok sayıda kitap topladı. Nâblusî bir dönem sıkıntı yaşadı, Kapucu Mahmud Fitnesi denilen olaylar sürecinde hapsedildi.

Mahmud b. Yunus b. Şahin el-Aver adlı bir adam 988/1580 yılında ölmüş, onun dul kalan hanımı Saka Yusuf isimli bir asker ile evlenmiştir. Aver'in mirası üzerine çıkan anlaşmazlıklar sebebiyle Şam ileri gelenlerinden birçok kişi hapse atılmıştır. Nâblusî de hapsedilenler arasındaydı. Durumu teftiş için gönderilen Kapucu Mahmud hakkında da şikâyetler mühimme defterine yansımıştır. 23 Zilhicce 991/7 Ocak 1584 tarihli Şam beylerbeyine ve kadısına gönderilen hüküm ile Kapucu Mahmud ile Saka Yusuf'un Şam'ın ulema ve sulehasından aşikâre para aldıkları bildirilmiş, alınan paraların sahiplerine geri verilmesi emredilmiştir.¹³⁶ Şam kadısına gönderilen 2 Receb 992/10 Temmuz 1584 tarihli hüküm ile mahbus olan Saka

131 Feridun Emecen, "Fahreddin, Ma'noğlu", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1995), 12/80-82.

132 Ş. Tufan Buzpınar, "Lübnan (Osmanlı Dönemi)", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2003), 27/248-254.

133 Gazzî, *el-Kevâkibü's-Sâira*, 3/117; Hasan el-Bürîni, *Terâcümü'l-'Ayân*, thk. Salahuddin el-Müneccid (Dimaşk: el-Câmiu'l-İlmî, 1963), 2/69; Abdülğani en-Nâblusî, *el-Hakika ve'l-mecaz fi'r-rihle ilâ Bilâdi's-Şam ve Mısır ve'l-Hicaz: Biladü's-Şam*, thk. Riyad Abdülhamid Murad (Dimaşk: Dârü'l-Ma'rife, 1998), 1/61.

134 Gazzî, *el-Virdü'l-Unsî*, 60.

135 Gazzî, *el-Kevâkibü's-Sâira*, 3/118; el-Bürîni, *Terâcümü'l-'Ayân*, 2/73.

136 *Mühimme Defteri nu: 52, 513, 515, 516, 518.*

Yusuf'un hakkından gelinmesi emredilmiştir.¹³⁷ Ebu'l-Fazl Muhibbüddin Muhammed (ö. 1016/1608), Şeyhülislâm Çivizâde Mehmed Efendi'ye (ö. 995/1587) ve Hoca Sadeddin Efendi'ye (ö. 1008/1599) mektup yazıp Kapucu Mahmud'un yaptıklarını anlatmıştır. Mektuplar Sultan III. Murad'a arz edilmiştir. Kapucu Mahmud kâdî kararıyla idam edilmiştir (Zilhicce 992/Aralık 1584).¹³⁸

İsmâîl en-Nâblusî bu hadiseler sonrasında görevine dönmüş ve ders vermeye devam etmiştir. Hasan el-Bûrînî (ö. 1024/1615) gibi birçok öğrenci ondan ders almıştır.¹³⁹ İsmâîl en-Nâblusî 13 Zilkade 993/6 Kasım 1585 tarihinde vefat etti.¹⁴⁰

İsmâîl en-Nâblusî Arapça, Farsça ve Türkçe dillerini biliyordu.¹⁴¹ Bazıları haşiye ve talika şeklinde eserler telif etmiştir.¹⁴²

İsmâîl en-Nâblusî, vefatından birkaç ay önce, 993 yılı Recep ayı ortasında (Temmuz 1585) Dürziler hakkında bilgiler içeren *Fâzihatü'l-Mülhidin ve Nâsihatü'l-Muvahhidin* adlı eserini yazmıştır. İsmâîl en-Nâblusî'nin torununun oğlu Abdülganî en-Nâblusî, risalenin Dürzileri muhasara eden yöneticilerin (hükkâm) işaretleriyle yazıldığını kaydetmektedir.¹⁴³

İsmâîl en-Nâblusî'nin Dürziliğe Reddiye Risalesinin Muhtevası

İsmâîl en-Nâblusî *Fâzihatü'l-Mülhidin ve Nâsihatü'l-Muvahhidin* adlı risalesinde Sultan III. Murad'ın¹⁴⁴ ve İbrahim Paşa'nın¹⁴⁵ (ö. 1010/1601) ismini birkaç defa överek zikretmektedir. Şam Beylerbeyi Üveys Paşa¹⁴⁶ (tercümede Ali Paşa)¹⁴⁷ övülen isimler arasındadır. Risalenin metin ve tercümesinin yazıldığı tarihler aralığında Şam'da beylerbeyi değişmiş, 23 Şevval 993/18 Ekim 1585 tarihli hükümle, Şam Beylerbeyliğinin Ali Paşa uhdesinde bırakıldığı bildirilmiştir.¹⁴⁸

İsmail en-Nâblusî Dürziler ve az da olsa benzer saydığı mezhepler hakkında bilgileri içeren risalesi dönemin siyasi şartlarının etkisinde telif edilmiştir. Risale daha çok fetvalar ve Dürzilerin içinden çıktığı Fâtımîler Devletinin tarihini içermektedir. Risale İbrahim Paşa'nın 993/1585 yılında Lübnan, Şûf ve civarındaki Dürziler üzerine sefer düzenlediği süreçte yazılmıştır. Bu sefer müstakil çalışmalara ve bazen de bölgenin tarihiyle ilgili yapılmış birçok çalışma içerisinde ele alınmıştır. Başka seferler sürecinde verilmiş fetvalara işaret edilmekle birlikte Nâblusî'nin bu risalesine işaret eden bir çalışmaya henüz rastlanmamıştır.

Nâblusî risalede bu sefere neden gerek duyulduğunu anlatmaktadır. Risalenin tercümesinden özetleyerek ve sadeleştirerek verelim:

137 *Mühimme Defteri nu: 53, 247.*

138 Muhibbî, *Hulâsatü'l-eser fi ayâni'l-karni'l-hâdî 'aşer*, 2/41-42.

139 el-Bûrînî, *Terâcümü'l-'Ayân*, 2/69; Nâblusî, *el-Hakika ve'l-mecaz*, 62; Gazzî, *el-Virdü'l-Unsî*, 60.

140 Gazzî, *el-Kevâkibü's-Sâira*, 3/117-121.

141 Bûrînî, *Terâcümü'l-'Ayân*, 2/68; Gazzî, *el-Virdü'l-Unsî*, 59.

142 Bûrînî, *Terâcümü'l-'Ayân*, 2/5; Nâblusî, *el-Hakika ve'l-mecaz*, 62.

143 Nâblusî, *el-Hakika ve'l-mecaz*, 63; Gazzî, *el-Virdü'l-Unsî*, 60.

144 Nâblusî, *Fâzihatü'l-Mülhidin* (Nurosmaniye, 3903), 21a; Kâdî Lütfullah, *Terceme* (Fatih, 2916), 3a.

145 Nâblusî, *Fâzihatü'l-Mülhidin* (Nurosmaniye, 3903), 22a; Kâdî Lütfullah, *Terceme* (Fatih, 2916), 4a.

146 Nâblusî, *Fâzihatü'l-Mülhidin* (Nurosmaniye, 3903), 22b.

147 Kâdî Lütfullah, *Terceme* (Fatih, 2916), 5b.

148 *Mühimme Defteri nu: 52, 24.*

İbrahim Paşa önce Mısır'a ulaşıp işleri yoluna koyduktan sonra Dââyâr-ı Şâmiyye'de Teyâmîne (Vâdi'-Teym'de oturan Dürzîler) Dürzîler, Kelbiyye (Nusayriliğe mensup bir aşiret) ve Nusayriyye halini öğrenmiştir. Vilayetin ahalişi korku içerisindeydi. Çevrede Dürzîlerin eziyetlerine katlandıklarını, gece gündüz bundan şikâyet ettiklerini görmüştü. Durum böyleyken Şâm/Dimaşk tarafına yola çıkıp Saydâ yakınlarına geldiğinde Dürzî taifesinin hilelerini, çıkardıkları fesadı, akidelerinin kötülüğünü öğrenmişti. Onların İslam askerleri üzerine hücum ve cüretlerini müşahade etmiş, nerelerden yardım aldıklarını araştırmıştı. Bu hal üzere az zaman dahi ihmal olunursa şer ve belalarının büyüyeceğini anlamıştı. Bazı kaleler ellerindeydi. Silah sahibi olmuş, bölgede kuvvet ve kudret kazanmışlardı. Askere saldırıp pek çoğunu şehit etmişlerdi. İbrahim Paşa üzerlerine sefer düzenlediğinde “bazısın hedef-i tîr ve du'me-i şimşîr ve nicesin giriftâr-ı kayd ve nedeb ve esîr eylediler.” Şam beylerbeyi Üveys Paşa (tercümede Ali Paşa) büyük gayret gösterdi. Tâife-i mezbûrenin katlinde sevâb-ı cemîl ve ecr-i cezîl vardır.” Onlar haramları helal saymıştır. Namaz, zekât ve hactan yüz çevirmişler, bütün şer'i mükellefiyetleri inkar etmişlerdir. Bunlarla savaşmak / kîtâl vâcibtir. Şarap içmek, domuz eti yemek gibi haramları işlerler. Hz. Ebû Bekir zekât vermeyenler ile savaşmıştır.¹⁴⁹

Nâblusî'ye göre bu gruplar Müslümanların ittifakıyla kâfir sayılmıştır. O, Dürzîler hakkında ve bazen de beraberinde Nusayriler hakkında verilmiş fetvaları nakletmektedir. Örneğin Şâfiî fakihî Ebû'l-Meâlî Kemâlüddîn Muhammed b. Ali İbnü'z-Zemlekânî (ö. 727/1327) Dürzîlerin kâfir olduklarını söylemiştir; ona göre bunların kestikleri yenilmez, nikahlanmaları caiz olmaz. Bunların askere alınmaması, kalelerin ve sınır bölgelerinin savunmasında kullanılmaması gerekir.¹⁵⁰ Muhammed el-Emîn el-Muhibbî (ö. 1111/1699) Dürzîler aleyhine fetva verenleri listelerken ismi Sadreddin İbnü'z-Zemlekânî şeklinde vermektedir.¹⁵¹ İbnü'z-Zemlekânî Eş'arî kelâmını iyi bilen ve güçlü bir münazaracı olarak tanınır. İbnü'z-Zemlekânî'nin İbn Teymiyye ile olan çekişmesinin husumet derecesinde olduğunu kaydedilmektedir.¹⁵²

Nâblusî'nin kaydettiğine göre Dürzîler aleyhine fetva veren başka bir isim, belâgata dair eserleriyle bilinen¹⁵³ Ebû'l-Meâlî Celâlüddîn el-Hatîb Muhammed b. Abdîrrahmân el-Kazvîni eş-Şâfiî (ö. 739/1338) idi. O Dimaşk hatibi ve kadî'l-kudâtı olarak vasıflanmaktadır. Onun da benzer ifadeleri içeren fetva verdiği kaydedilmektedir.¹⁵⁴

Nâblusî'nin fetvasını naklettiği bir başka âlim olan Cemalüddin eş-Şerîşî el-Mâlikî' dir (ö. 779/1378). Dürzîlerin görüşlerini kabul edenlerin kâfir olduklarını, kestiklerinin yenilmeyeceğini, nikâhlarının caiz olmadığını savunmuştur. Bunların askere alınmaması, kalelerin ve sınır bölgelerinin savunmasında kullanılmaması gerekir. Bunların tevbe etmeleri istenmeli, şer'i kuralları uygulamaları sağlanmalıdır.¹⁵⁵ el-Muhibbî ismi Cemalüddin eş-Şerbîni şeklinde vermektedir.¹⁵⁶

149 Nâblusî, *Fâzîhatü'l-Mülhidîn* (Nurosmaniye, 3903), 22a; Kâdi Lütfullah, *Terceme* (Fatih, 2916), 4a.

150 Nâblusî, *Fâzîhatü'l-Mülhidîn* (Nurosmaniye, 3903), 23a-28b, 28a; Kâdi Lütfullah, *Terceme* (Fatih, 2916), 6b.

151 Muhibbî, *Hulâsatü'l-eser fî ayâni'l-karni'l-hâdi 'aşer*, 3/268.

152 Hacı Mehmet Günay, “İbnü'z-Zemlekânî”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2000), 21/242-243.

153 İsmail Durmuş, “Kazvîni, Hatîb”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (Ankara: TDV Yayınları, 2002), 25/156-157.

154 Nâblusî, *Fâzîhatü'l-Mülhidîn* (Nurosmaniye, 3903), 23b; Kâdi Lütfullah, *Terceme* (Fatih, 2916), 7b.

155 Nâblusî, *Fâzîhatü'l-Mülhidîn* (Nurosmaniye, 3903), 23b.

156 Muhibbî, *Hulâsatü'l-eser fî ayâni'l-karni'l-hâdi 'aşer*, 3/268.

Nâblusî'nin naklettiği fetvalardan biri Ebû İshâk Burhânüddîn İbrâhîm b. Abdurrahmân el-Fezârî¹⁵⁷ eş-Şâfîî (ö.729/1329) tarafından verilmiştir. Fezârî, onların kafir olduklarına, tevbe ederlerse kabul edileceğine fetva vermiştir. Burhânüddîn İbn Abdilhakk (ö. 744/1344), Muhammed b. el-İzz el-Hanefî, Sadreddin Süleyman b. Abdilhakem el-Mâlikî (ö. 749/1348), Necmüddin b. Sesarî (ö 723/1323), onların inandıkları görüşlerin küfür olduğunu savunmuşlardır. Müslüman yöneticiler onların şerî kuralları yerine getirmelerini sağlamalıdır.¹⁵⁸

Dürziler hakkında fetva verenler arasında İbn Teymiyye de vardır.¹⁵⁹ Nâblusî de İbn Teymiyye'nin fetvasını nakletmektedir.¹⁶⁰ İbn Teymiyye'ye göre Dürziler kâfirdir. Onların küfründen şüphe edenler de kâfirdir. Bunlar Ehl-i Kitab'a da benzemezler. Yemekleri yenilmez, kadınlarıyla nikâhlanılmaz. Bunlardan cizye alınmaz. Bunlar mürted ve zındıktır. Bunlar askerde kullanılmaz, kalelere yerleştirilmez. Bunların namaz, oruç gibi ibadetleri yapmaları sağlanmalıdır.¹⁶¹ Nâblusî ayrıca İbn Teymiyye'nin Dürziliğin tarihi ve görüşleri hakkında verdiği bilgileri¹⁶² nakletmektedir.¹⁶³

Nâblusî Dürzilere yakın olduklarına işaretle Nusayriyye hakkında Şafîî âlim Şemsuddin el-Belâtunisî (ö. 863/1458) tarafından verilen fetvayı kaydetmektedir. Belâtunisî'ye göre onlar zındıktır. Yöneticilerin onlara kelime-i şahadeti ikrar ettirmeli, namaz, zekat, oruç, hac gibi ibadetleri yerine getirmelerini sağlamalıdır. Bunu yapmazlarsa onlarla savaşılmaması vacib olur. Hz. Ebu Bekir zekâtı vermeyenlerle savaşmıştır. Tevbe etmedikleri sürece onların kestikleri yenmez, nihahları caiz olmaz.¹⁶⁴

Nâblusî'nin fetvasını naklettiği Hattâb b. Ömer b. Mehennâ'ya (ö. 878/1474) göre Teyâmîne Dürzileri kâfirdir, ahirette yeniden dirilmeye inanmazlar. Namazın ve orucun vucubiyetini, Allah'ın haramlarını kabul etmezler. Yöneticiler onların bu hallerine sukut etmişler, onların dilleriyle şehadet getirmelerini İslâm'a dâhil olmak zannetmişlerdir. Yöneticiler onların şer'î gerekleri yerine getirmelerini sağlamalıdır. Hz. Ebû Bekir zekât vermeyenlerle savaşmıştır.¹⁶⁵

Nâblusî kelim kitaplarında bazı Bâtînî mezhepler hakkında verilen bilgilerin Dürziler için de geçerli olduğunu savunmaktadır. Adudüddin el-İcî'nin (ö. 756/1355) *el-Mevâkıf* ve Cürçânî'nin (ö. 816/1413) *Şerhu'l-Mevâkıf*ında¹⁶⁶ İsmâiliyye, Bâtîniyye, Karâmita, Hurremiyye, Seb'iyye, Bâbekiyye, Muhammira isimlendirmelerinin sebepleri açıklanıp bu fırkaların aslını

157 Hasan Güleç, "Fezârî, İbrâhîm b. Abdurrahman", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1995), 12/539-540.

158 Nâblusî, *el-Hakika ve'l-mecaz*, 24a; Kâdî Lütfullah, *Terceme* (Fatih, 2916), 8b.

159 Suleiman Mourad - James Lindsay, *The Intensification and Reorientation of Sunni Jihad Ideology in the Crusader Period: Ibn 'Asâkir of Damascus (1105-1176) and His Age, with an Edition and Translation of Ibn 'Asâkir's The Forty Hadiths for Inciting Jihad* (Brill, 2012), 115.

160 Nâblusî, *Fâzihatü'l-Mülhidîn* (Nurosmaniye, 3903), 24b.

161 İbn Teymiyye, *Mecmû'u'l-Fetâvâ*, 35/161.

162 İbn Teymiyye, *Mecmû'u'l-Fetâvâ*, 35/128.

163 Nâblusî, *Fâzihatü'l-Mülhidîn* (Nurosmaniye, 3903), 35a-37b.

164 Nâblusî, *el-Hakika ve'l-mecaz*, 25a; Kâdî Lütfullah, *Terceme* (Fatih, 2916), 10b.

165 Nâblusî, *Fâzihatü'l-Mülhidîn* (Nurosmaniye, 3903), 25b; Kâdî Lütfullah, *Terceme* (Fatih, 2916), 11b.

166 Seyyid Şerif el-Cürçânî, *Şerhu'l-Mevâkıf*, thk. Mahmud Ömer Dimyatî (Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1998), 4/420.

şer'î kuralları iptal etmek olduğu ifade edilmektedir. Nâblusî'ye göre bu fırkaların kitaplarını mutalaa edenler Teyâmîne Dürzîlerinin de onlardan olduğuna vakıf olacaktır.¹⁶⁷

Nâblusî ulemanın Dürzîler ve benzeri dediği fırkalar hakkındaki görüşlerini naklettikten sonra, “ben de onların kâfir olduklarını söylüyorum” demektedir. Onların domuz yeti yediklerini, şarap içtiklerini, şer'î kurallara riayeti kabul etmediklerini, dini ifsad eden yeni şeyler ürettiklerini kaydetmektedir. Nâblusî'ye göre Dürzîlere karşı savaşılmaması gerekir.¹⁶⁸

Nâblusî Dürzîlerin bazı kitaplarını gördüğünü kaydetmektedir. Bu kitaplarda kitap ve sünnetin nasları tebdil edilmekte, değiştirilmektedir. Onların kelime-i şehadeti söylemelerine iltifat edilmez. Münafıklar da onu söyler ancak kâfirlerdir. Bunlar küfürlerini açıkça dile getirip Hâkim Biemrillah'a ilah demektedirler. Nâblusî Dürzîler ile savaşılmaması gerektiğine dair bazı hadisleri delil olarak sıralamaktadır. Sultan Murad'ın da onlarla savaşılmaması için emirler verdiğini kaydetmektedir.¹⁶⁹

Nâblusî, Dürzîlerin ve içinden çıktıkları Fâtımîler Devleti'nin tarihini, Ebû Şâme el-Makdisî'nin (ö. 665/1267) *er-Ravzateyn fî ahbâri 'd-devleteyn en-Nûriyye ve 's-Sâlihiyye* adlı tarih kitabında Fâtımîler hakkında verdiği bilgileden¹⁷⁰ hareketle ele almaktadır. Hâkim Biemrillah'ın Fâtımîleri kuran Ubeyd'in/Ubeydullah el-Mehdî el-Fâtımî (909-934) neslinden geldiğini, onun da da Mecûsî olan el-Kaddâh'ın neslinden geldiğini, başka bir kayda göre Ubeydullah'ın babasının Bilâdü'ş-Şâm'da Seleme'den Said isimli Yahudi bir demirci olduğunu kaydetmektedir. Nâblusî'ye göre Ubeydullah Kuzey Afrika'ya gittiğinde Hz. Fatıma neslinden olduğunu iddia etmiştir ancak nesep iddiası sahih değildir. Nâblusî Fâtımîlerin nesebiyle ilgili uzun izahatlarda bulunmaktadır. Fâtımîlerin zındık olduklarını ancak kendilerini Şîî gösterdiklerini kaydetmektedir. Fâtımîler fukaha ve muhaddisleri katletmiş, onlar zamanında Râfıza'nın mensupları çoğalmıştır. Şâm'daki Cibâl halkı Nusayriyye, Dürûziyye ve Haşîsiyye taifelerine uymuştur. Buralar Haçlıların eline geçmiş, Selahaddin Eyyübî geri almıştır. Nâblusî Ebû Bekir el-Bâkîllânî'nin *Keşfu Esrâri 'l-Bâtıniyye*¹⁷¹ adlı kitabından ve Kadı Abdülcebbar'ın Bâtıniyye hakkında yazdıklarından¹⁷² nakillerde bulunmaktadır.¹⁷³ Nâblusî'ye göre Selahaddin Eyyübî'nin Fâtımîleri ortadan kaldırdığı gibi Sultan Murad ve veziri İbrahim Paşa da bölgedeki Dürzî taifesini yok etmiştir.¹⁷⁴

Nâblusî, uzunca ele aldığı Fâtımîler tarihi için ayrıca İbn Kesîr'in (ö. 774/1373) *el-Bidâye ve 'n-Nihâye*, Zehebî'nin (ö. 748/1348) *Târîhu 'l-İslâm*, Sıbt İbnü'l-Cevzî'nin (ö. 654/1256) *Mir 'âtü 'z-zamân* ve İbn Teymiyye'nin *Mecmûu 'l-Fetâvâ* adlı eserinden nakillerde bulunmaktadır.¹⁷⁵

167 Nâblusî, *Fâzihatü 'l-Mülhidîn* (Nurosmaniye, 3903), 26a; Kâdi Lütfullah, *Terceme* (Fatih, 2916), 13a.

168 Nâblusî, *Fâzihatü 'l-Mülhidîn* (Nurosmaniye, 3903), 27a; Kâdi Lütfullah, *Terceme* (Fatih, 2916), 15a.

169 Nâblusî, *Fâzihatü 'l-Mülhidîn* (Nurosmaniye, 3903), 27b; Kâdi Lütfullah, *Terceme* (Fatih, 2916), 15b.

170 Ebû Şâme el-Makdisî, *er-Ravzateyn fî ahbâri 'd-devleteyn en-Nûriyye ve 's-Sâlihiyye*, thk. İbrahim ez-Zeybek (Beyrut: er-Risale, 1997), 2/214.

171 Ebû Bekir el-Bâkîllânî, *Keşfu Esrâri 'l-Bâtıniyye*, thk. Ali Aslan (İstanbul: İrşad, 2021).

172 Kâdi Abdülcebbar, *Tesbitü delâli 'n-nübüvve: mucizelerle Hz. Peygamber'in hayatı: (metin-çeviri)*, çev. M. Şerif Eroğlu - Ömer Aydın (Ankara: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı, 2017), 690.

173 Nâblusî, *Fâzihatü 'l-Mülhidîn* (Nurosmaniye, 3903), 29a-33b.

174 Nâblusî, *Fâzihatü 'l-Mülhidîn* (Nurosmaniye, 3903), 31a, 33a; Kâdi Lütfullah, *Terceme* (Fatih, 2916), 23a, 27a.

175 Nâblusî, *Fâzihatü 'l-Mülhidîn* (Nurosmaniye, 3903), 33b.

İbn Hallikân'ın (ö. 681/1282) *Vefeyâtü'l-a'yân*¹⁷⁶ ve Süyûtî'nin (ö. 911/1505) *Hüsnü'l-muhâdara*¹⁷⁷ adlı kitabından nakille, Fâtımî halifesi Hâkim-Biemrillâh'ın (996-1021) hayatına ayrıca yer verilmektedir.¹⁷⁸

Sonuç

İsmail en-Nâblusî Dürzîler hakkında yazdığı risalesinde Dürzîlerin tarihini ve inançlarını ele almıştır. Dürzîler önce İsmailiyye mezhebi mensuplarının kurduğu Fâtımîler Devleti'nin el-Hâkim Biemrillah isimli halifesi zamanında Kâhire'de ortaya çıkmıştır. Sonraki Fâtımî yönetimleri zamanında Kahire'de zor durumda kalmışlar ve Bilad-i Şâm'a yerleşmişlerdir. Bölgenin Osmanlı hâkimiyetine geçmesinden sonra farklı zamanlarda devlete vergi vermemek, ateşli silah temin etmek gibi faaliyetleriyle isyan girişimleri olmuş ve bölgeye düzenlenen seferlerle bastırılmıştır. Damad İbrahim Paşa 993/1085 yılında bu seferlerden birini düzenlemiştir. Bu süreçte hayatta olan İsmail en-Nâblusî, yazdığı risalesinde bu isyana atıflar yapmış, daha önce Dürzîlik aleyhine verilmiş fetvaları nakletmiş, bazı temel kaynaklardan hareketle Fâtımîler ve Dürzîlerin tarihi ve görüşleri hakkında bilgiler vermiştir. İsmâîl en-Nâblusî'nin torununun oğlu Abdülganî en-Nâblusî, risalenin Dürzîleri muhasara eden yöneticilerin (hükkâm) işaretleriyle yazıldığını kaydetmektedir. Risaleyi yazdıktan sonra İsmâîl en-Nâblusî yöneticiler arasında risale yazarı (sâhibu'r-risâle) diye anılır olmuştur. Risalenin aynı yıl yapılan Türkçe tercümesi Şam beylerbeyi Ali Paşa'nın emri üzerine yapılmıştır. Tercümede risalenin İbrahim Paşa'ya ihdâ ve takdim edildiği kaydedilmektedir.

Bölge tarihiyle ilgili çalışmalar yapan araştırmacılar tarafından kullanıldığını henüz tespit edemediğimiz Nâblusî'nin bu risalesi, bölgedeki Dürzîlerin tarihi ve haklarında ulemanın görüşlerini içeren fetvaları sebebiyle önemli bilgiler içermektedir. Daha geç tarihlerde yazılmış başka fetva derlemeleri yayınlanmıştır. Bu metinlerle yapılan karşılaştırmalarda içerikleri bakımından birbirlerinden yararlandıkları görülmektedir. Osmanlı'nın bölgeye hâkimiyetinin (922/1516) üzerinden henüz on yıl geçmeden Şam beylerbeyi Hürrem Paşa'nın 930/1523 yılında Şûf bölgesindeki Dürzîler üzerine yaptığı seferlerde ciltlerce Dürzî kitapları ele geçirilmiştir. Nâblusî'nin hocası İbn Tolun bu kitapların içeriklerine göre bilgiler veren bir risaleyi daha önce yazmıştır. Nâblusî de Dürzîlerin bazı kitaplarını görmüştür. Ondan sonra Dürzîler hakkında fetva veren İmâdî ve Murâdî gibi âlimler de Dürzî kitaplarının içeriklerinden bahisle bilgiler vermektedir. Nâblusî'nin risalesi ve bütün bu metinlere yansıyan muhteva, Dürzî metinlerinin dışarıya kapalı kaldığı, Kavalalı İbrahim Paşa'nın Suriye seferi (1831-1838) sürecinde askerlerinin Dürzî mabetlerine girmesiyle bu metinlerin ele geçirilmesine kadar Dürzî metinlerine ulaşamadığı yönündeki kabullerin yeniden değerlendirilmesi gerektiğini ortaya koymaktadır.

176 Ebu'l-Abbas Şemsüddin Ahmed İbn Hallikân, *Vefeyâtü'l-Ayân*, thk. İhsan Abbas (Beyrut: Dâru Sâdir, 1971), 5/293.

177 Celalüddin es-Suyûtî, *Hüsnü'l-Muhâdara fî Târihi Mısır ve'l-Kâhira*, thk. : M. Ebu'l-Fazl İbrahim (Kahire: Dâru İhyâi'l-Kutubi'l-Arabiyye, 1967), 1/602.

178 Nâblusî, *Fâzihatü'l-Mülhidin* (Nurosmaniye, 3903), 39a, 41a.

Hakem Değerlendirmesi: Dış bağımsız.

Çıkar Çatışması: Yazar çıkar çatışması bildirmemiştir.

Finansal Destek: Yazar bu çalışma için finansal destek almadığını beyan etmiştir.

Peer-review: Externally peer-reviewed.

Conflict of Interest: The author has no conflict of interest to declare.

Grant Support: The author declared that this study has received no financial support.

Kaynakça/References

- Abu-Husayn, Abdul Rahim. "Lebanese Heroes and Ottoman Villains: The Ma'ns of Lebanon, 16-17th Centuries". *Perspectives on Ottoman studies: Papers from the 18th Symposium of the International Committee of Pre-Ottoman and Ottoman Studies (CIEPO) at the University of Zagreb 2008*. ed. Ekrem Causevic, Nenad Moacanin, Vjeran Kursar. 13-25. Berlin: LIT Verlag, 2010.
- Abu-Husayn, Abdul Rahim. "The Korkmaz Question: A Maronite Historian's Plea for Ma'nid Legitimacy". *Al-Ahhath* 34 (1986), 3-11.
- Abu-Husayn, Abdul-Rahim. "Problems in the Ottoman Administration in Syria during the 16th and 17th Centuries: The case of the Sanjak of Sidon-Beirut". *International Journal of Middle East Studies* 24/4 (1992), 665-675.
- Abu-Husayn, Abdul-Rahim. *Provincial Leaderships in Syria, 1575-1650*. Beirut: American University, 1985.
- Abu-Husayn, Abdul-Rahim. *Rebellion, Myth Making and Nation Building: Lebanon from an Ottoman Mountain Itizam to a Nation State*. Tokyo: Tokyo University of Foreign Studies, 2009.
- Abu-Husayn, Abdul-Rahim. "The Long Rebellion: The Druzes and the Ottomans, 1516-1697". *Archivum Ottomanicum* 19 (2001), 165-191.
- Abu-Husayn, Abdul-Rahim. *The View from Istanbul: Lebanon and the Druze Emirate in the Ottoman Chancery Documents, 1546-1711 / Abdul-Rahmin Abu-Husayn*. London: Centre for Lebanese Studies in association with I.B. Taurus, 2004.
- Abu-Husayn, Abdul-Rahman. "The Ottoman Invasion of the Shuf in 1585: A Reconsideration". *Al-Abhath* 33 (1985), 13-21.
- Âmidî, Muhammed Selim el-. "Suveru'l-Fetâvâ elleti ehraçahâ el-Ulemâu'l-alâm fi hakkî'd-Durûz ve edrâbihim". *Hallu'r-rumûz fi akâidi'd-Durûz*. ed. Muhammed Rıza ez-Zaim. thk. Hamed b. Sâlih. 323-350. Medine: Daru'n-Nasîha, 2014.
- Arslan, Şekib. *Ravzu'ş-Şakik Divânu'l-Merhum Nesib Arslan*. Dimaşk, 1935.
- Avcu, Ali. "Karmatîler: Ortaya Çıkışları, Fikirleri, Edebiyatı ve İslam Düşüncesine Katkıları". *Dinbilimleri Dergisi* 10/1 (2010), 199-246.
- Aykut, Nezihi. "Damad İbrâhim Paşa". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 8/440-441. İstanbul: TDV Yayınları, 1993.
- Bağlıoğlu, Ahmet. *İnanç Esasları Açısından Dürzilik*. Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2. bs., 2018.
- Bâkîllânî, Ebû Bekr el-. *Keşfu Esrârî'l-Bâtîniyye*. thk. Ali Aslan. İstanbul: İrşad, 2021.
- Bürînî, el-Hasan el-. *Terâcümü'l-'Ayân*. thk. Salahuddin el-Müneccid. Dimaşk: el-Câmiu'l-İlmî, 1963.
- Buzpınar, Ş. Tufan. "Lübnan (Osmanlı Dönemi)". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 27/248-254. Ankara: TDV Yayınları, 2003.

- Cürcânî, Seyyid Şerif el-. *Şerhu'l-Mevâkif*. thk. Mahmud Ömer Dimyatî. Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1998.
- Çollak, Fatih - Akpınar, Cemil. "Gazzî, Bedreddin". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 13/537-539. İstanbul: TDV Yayınları, 1996.
- Daftary, Farhad. *İsmaililer: Tarihleri ve Öğretileri*. çev. Erdal Toprak. İstanbul: Doruk, 2005.
- Daftary, Farhad. "Muhammed b. İsmâil el-Mektûm". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 30/544-545. İstanbul: TDV Yayınları, 2005.
- Daher, Massoud. "The Lebanese Leadership at the Beginning of the Ottoman Period: A Case Study of the Ma'n Family". çev. W. Matt Malczycki. *Syria and Bilad al-Sham under Ottoman Rule*. ed. Peter Sluglett, Stefan Weber. 323-345. Brill, 2010.
- Durmuş, İsmail. "Kazvîni, Hatîb". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 25/156-157. Ankara: TDV Yayınları, 2002.
- Düveyhi, Stefan. *Tarihü'l-Ezmine*. thk. Butros Fehd. Beyrut: Dâru Lahdi Hatır, 3. Basım, ts.
- Ebu Hüseyin, Abdurrahim. *Lübnan ve 'İmâratı'd-Dürziyye fi'l-Ahdî'l-Osmânî Veâiku Defteri'l-Mühimme 1546-1711*. Beyrut: Dâru'n-Nehâr, 2005.
- Ebu Hüseyin, Abdurrahim. *Smâatü'l-Ustûra Hikâyetü'l-Temerrüdi't-Tavîl fi Cebeli Lübnan*. Beyrut: Daru's-Sâkî, 2019.
- el-Antâkî. *Târîhu'l-Antâkî*. thk. tahkik: et-Tedmürî. Trablus, 1990.
- el-Kummî - en-Nevbahtî. *Şîi Firkalar*. çev. : Hasan Onat, Sabri Hizmetli, Sönmez Kutlu, Ramazan Şimşek. Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 1. bs., 2004.
- Emecen, Feridun. "Fahredden, Ma'noğlu". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 12/80-82. İstanbul: TDV Yayınları, 1995.
- Gazzî, Ebü'l-Fazl Kemaleddin Muhammed el-. *el-Virdü'l-Unsi ve'l-vâridü'l-kudsi fi tercemeti'l-Arif Abdülgani en-Nablusi*. thk. Ahmed Ferîd el-Mezîdî. Beyrut: Kitap Naşirun, 2016.
- Gazzî, Necmuddin el-. *el-Kevâkibü's-Sâira bi-Ayâni'l-mieti'l-âşira*. thk. Halil el-Mansur. Beyrut: Dâru'l-Kutubi'l-İlmiyye, 1997.
- Gömbeyaz, Kadir. *İslam Literatüründe İtikadi Fırka Tasnifleri*. Bursa: Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İslam Mezhepleri Tarihi Bilim Dalı, Doktora Tezi, 2015.
- Güleç, Hasan. "Fezârî, İbrâhim b. Abdurrahman". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 12/539-540. İstanbul: TDV Yayınları, 1995.
- Günay, Hacı Mehmet. "İbnü'z-Zemlekânî". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 21/242-243. İstanbul: TDV Yayınları, 2000.
- Hamza, Nedim Nayif. *et-Tenühiyyun Ecdâdu'l-Muvahhidîn ed-Dürüz ve Devruhum fi Cebeli Lübnan*. Beyrut: Daru'n-Nehâr, 1984.
- Hasan Bey-Zâde Ahmed - haz. *Hasan Bey-Zâde Târîhi*. thk. Şevki Nezihî Aykut. Ankara: Türk Tarih Kurumu, 2004.
- Heşşî, Selim Hasan. *Târîhu'l-Umerâi 'ş-Şihâbiyyîn bi-kalemi ahadi umerâihim min Vâdi't-Teym*. Beyrut: Daru'l-Hadd Hâtır, 1984.
- Hitti, Philip K. *The Origins of the Druze People and Religion, with Extracts from Their Sacred Writings*. New York: Columbia University Press, 1928.
- Hizmetli, Sabri. "Karmatiler". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 24/510-514. İstanbul: TDV Yayınları, 2001.
- İbn Âbidîn, Muhammed Emin. *Reddu'l-Muhtâr*. Beyrut: Dâru'l-Fikr, 1992.

- İbn Abidinze, Alaüddin Muhammed. *Hâşiyetu Kurreti uyüni'l-ahyâr tekmiletu Reddi'l-muhtâr*. thk. Adil Ahmed Abdülmevcud, Ali Muhammed Muavvaz. Riyad: Dâru Âlemi'l-Küttüb, 2003.
- İbn Cum'a el-Makkâr, Muhammed. *el-Bâşât ve'l-Kuzât fî Dimaşk (Vülâtü Dimaşk fî'l-'ahdi'l-'Osmâni)*. thk. Selâhaddin el-Müneccid. Dimaşk, 1949.
- İbn Hallikân, Ebu'l-Abbas Şemsüddin Ahmed. *Vefeyâtü'l-Ayân*. thk. İhsan Abbas. Beyrut: Dâru Sâdır, 1971.
- İbn Kesir, Ebü'l-Fidâ. *el-Bidâye ve'n-Nihâye*. Beyrut: el-Maârif, 1988.
- İbn Sebât, Hamza b. Ahmed el-Garbî. *Sıdku'l-Ahbâr Târîhu İbn Sebât*. thk. Ömer Tedmürî. Trablus: Jarrous Press, 1993.
- İbn Teymiyye, Takiyyüddin. *Mecmûu'l-Fetâvâ*. thk. Abdurrahman b. Muhammed. Medine: Mecmeu'l-Melik Fehd, 1995.
- İbn Tolun. *Târîhu 'ş-Şâm fî matlai'l-ahdi'l-Osmâni*. thk. Ahmed İbiş. AbuDabi: Daru'l-Küttübi'l-Vataniyye, 2009.
- İbn Tolun, Şemsüddin Muhammed. *el-Fülkü'l-meşhûn fî ahvâli Muhammed İbn Tolun*. Beyrut: Dâru İbn Hazm, 1996.
- İbn Tolun, Şemsüddin Muhammed. *el-Gurafü'l-aliyye fî tabakât müteahhiri'l-Hanefiyye*. thk. Ebu'l-Hasan Abdullah eş-Şevrâvî. Kahire: Dâru'r-Risâle, 2021.
- İbn Tolun, Şemsüddin Muhammed. *İlâmu'l-verâ bi-men vellâ nâiben mine'l-Etrâk bi-Dimaşk eş-Şâm 'i-l-kübrâ*. thk. Abdulazim Hamid. Kahire: Camiatü AynŞems, 1973.
- İbn Tolun, Şemsüddin Muhammed. *Sellü's-Sârim fî Etbâi (Tercemeti) el-Hâkim (bi-Emrillah)*. Kahire: Daru'l-Kutubi'l-Mısıriyye, Et-Teymuriyye, Mecâmi, 79, 247-260.
- İbn Tolun, Şemsüddin Muhammed. *Târîhu 'ş-Şâm fî Matlai'l-Ahdi'l-Osmâni*. thk. Ahmed İbiş. AbuDabi: Daru'l-Kutubi'l-Vataniyye, 2009.
- İbnü'l-Himsî, Ahmed b. Muhammed. *Havâdisu'z-zamân ve vefâyâtu 'ş-şuyûh ve'l-akrân*. thk. Abdülaziz Feyyaz Harfûş. Beyrut: Dâru'n-Nefâis, 2000.
- İbnü'l-Kalânîsî, Ebü Yalâ Hamza. *Zeylü Târîhi Dimaşk*. Beyrut: el-Abâ el-Yesuiyyin, 1908.
- İmâdî, Abdurrahman el-. *Fetvâ fî Hukmi'd-Dürûz ve 'Nusayriyye (Ali el-Murâdî'nin Ekvâlü'l-Eimmeti'l-Âline ile birlikte)*. Dimaşk: Daru Bilâdi's-Şâm, 2013.
- Kâdî Abdülcebbar. *Tesbîtu delâili'n-nübüvve: mucizelerle Hz. Peygamber'in hayatı : (metin-çeviri)*. çev. M. Şerif Eroğlu - Ömer Aydın. Ankara: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı, 1. bsk., 2017.
- Kâdî Lütfullah. *Terceme-i Risâle-i Fâzihati'l-Mülhidîn*. Süleymaniye Kütüphanesi, Fatih, 2916, 1-48.
- Kalaycı, Mehmet. *Tarihsel Süreçte Eşarilik Maturidilik İlişkisi*. Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 1. bs., 2013.
- Kallek, Cengiz. "İbn Kâdî Aclûn, Necmeddin". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 20/99-100. İstanbul: TDV Yayınları, 1999.
- Köse, Saffet. "İbn Abdülhak el-Vâsîti". *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 19/275. İstanbul: TDV Yayınları, 1999.
- Makdisî, Ebü Şâme el-. *er-Ravzateyn fî ahbârî'd-devleteyn en-Nûriyye ve's-Sâlihîyye*. thk. İbrahim ez-Zeybek. Beyrut: er-Risale, 1997.
- Meşyehatu Akli Tâifeti'l-Muvahhidîn ed-Dürûz. *Alâmetü'l-Mümin*. Beyrut: Meşyehatu Akl, 2014.
- Mourad, Suleiman - Lindsay, James. *The Intensification and Reorientation of Sunni Jihad Ideology in the Crusader Period: Ibn 'Asâkir of Damascus (1105–1176) and His Age, with an Edition and Translation of Ibn 'Asâkir's The Forty Hadiths for Inciting Jihad*. Brill, 2012.

- Muhibbî, Muhammed el-Emîn el-. *Hulâsâtü'l-eser fi ayâni'l-karni'l-hâdî 'aşer*. Beyrut: Dâru Sâdır, ts.
- Muradî, Ali el-. “Akvâlü'l-Eimmeti'l-Âline fi Ahkâmi'd-Dürüz ve't-Tayâmine”. ed. Arif b. Mezd b. Hâmîd es-Sühaymî. *Mecelletü'd-Dirâsâti'l-Akadiyye, Medine, el-Câmiatü'l-İslâmiyye* 6/13 (2014), 475-571.
- Murâdî, Muhammed Halîl el-. *Arfû'l-beşâm fi men vüliye fetvâ Dimaşkı 'ş-Şâm*. thk. M. Mutî' el-Hâfîz , Riyâz Abdülhamîd. Dimâşk: Daru İbn Kesir, 1988.
- Nâblusî, Abdülgani en-. *el-Hakika ve'l-mecaz fi'r-rihle ilâ Bilâdi 'ş-Şam ve Mısr ve'l-Hicaz: Biladü 'ş-Şam*. thk. Riyad Abdülhamid Murad. Dimâşk: Dârü'l-Ma'rife, 1998.
- Nâblusî, İsmail en-. *Fâzihatü'l-Mülhidîn ve Nâsıhatü'l-Muvahhidîn*. Süleymaniye Kütüphanesi, Nurosmaniye, 3903, 20b-41a.
- Nasr, Mürsil. *Tetavvuru'l-Kazâi'l-Muvahhidîn ed-Dürüz abra 't-Târih ve Usûlü'l-Muhâkemâti 'ş-Şer'iyye*. Beyrut: Müessesetü't-Türâsi'd-Dürzî, 2011.
- Necla Ebu İzzüddin. *ed-Dürüz fi't-Tarih*. Beyrut: Daru'l-Alem, 1985.
- Öz, Mustafa. “Dürzîlik”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 10/39-48. İstanbul: TDV Yayınları, 1994.
- Öz, Mustafa. “Dürzîlik”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 10/39-48. İstanbul: TDV Yayınları, 1994.
- Öz, Mustafa - Şek'a, Mustafa Muhammed eş-. “İsmâiliyye”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 23/128-133. İstanbul: TDV Yayınları, 2001.
- Özaydın, Abdülkerim. “Bûrîni”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 6/439. İstanbul: TDV Yayınları, 1992.
- Özel, Ahmet. “İbn Âbidîn, Muhammed Emîn”. *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. 19/292-293. İstanbul: TDV Yayınları, 1999.
- Öztürk, Saffet. *The Center-Periphery Struggles: The Case of the House of Ma'n*. İstanbul: Sabancı Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Ana Bilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi, 2021. [https://risc01.sabanciuniv.edu/record=b2586137_\(Table of contents\)](https://risc01.sabanciuniv.edu/record=b2586137_(Table of contents))
- Salibi, Kamal S. “The Buhturids of the Garb”. *Arabica* 8/1 (1961), 74-97. <https://doi.org/10.1163/157005861X00043>
- Salibi, Kamal S. “The Secret of the House of Ma'n”. *International Journal of Middle East Studies* 4/3 (Temmuz 1973), 272-287. <https://doi.org/10.1017/S0020743800031469>
- Salih b. Yahyâ. *Târîhu Beyrut ve Ahbâru'l-Buhturiyyîn min Beni'l-Garb*. thk. Luvis Rızkullah. Beyrut: el-Matbaatü'l-Katolikiyye, 1927.
- Selânikî, Mustafa. *Tarih-i Selânikî, I (971-1003 / 1563-1595)*. thk. Mehmet İpşişli. Ankara: Türk Tarih Kurumu, 2. bsk., 1999.
- Sönmez Kutlu. “İslâm Mezhepleri Tarihinde Usûl Sorunu”. *İslâmî İlimlerde Metodoloji: Usûl Mes'elesi*. 1/395-396. İstanbul: Ensar Neşriyat, 2005.
- Suyûtî, Celalüddin es-. *Hüsnu'l-Muhâdara fi Târîhi Mısr ve'l-Kâhira*. thk. : M. Ebu'l-Fazl İbrahim. Kahire: Dâru İhyâi'l-Kutubi'l-Arabiyye, 1967.
- Süveyd, Yasin. *el-İmâratü'l-Ma'niyye (Mevsûatu Târîhi Lübnan et-Târîhu's-Siyâsi ve'l-Askeri)*. Beyrut: Nobilis, 2004.
- Şenzyebek, AYTEKİN. *Ana Kaynaklarına Göre Dürzîlik*. Bursa: Emin Yayınları, 2012.
- Şenzyebek, AYTEKİN. “Başlangıçtan Günümüze Dürzîlik”. *Necmettin Erbakan Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 31/31 (2011), 175-217.
- Şenzyebek, AYTEKİN. “Dürzîliğin Teşekkül Süreci”. *e-Makalat Mezhep Araştırmaları Dergisi* 8/1 (2015), 87-133.

- Tabbâh, Muhammed Rağıb et-. *İlâmü'n-Nübelâ bi-târîhi Halebi 'ş-şehbâ'*. thk. Muhammed Kemâl. Haleb: Daru'l-Kalem, 1988.
- Tan, Muzaffer. *İsmailiyye'nin Teşekkül Süreci*. Ankara: Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İslam Mezhepleri Tarihi, Doktora, 2005.
- Urzî, Ebu'l-Vefâ Muhammed b. Ömer el-. *Me'âdinü'z-zeheb fi'l-Ayâni'l-müşerrefe bihim Haleb*. thk. Muhammed Altuncı. Haleb: Dâru-l-Melâh, 1978.
- Yahya Hüseyin Ammar. *Târihu Vâdi't-Teym ve'l-Ekâlimi'l-Mücâvira*. Lübnan Yanta, 1985.
- Yıldız, Tuba. *Dürziler ve Maruniler: Geleneğin Hukuku Osmanlı'nın Adaleti*. İstanbul: Vadi Yayınları, 2020.
- Mühimme Defteri nu: 5.*
- Mühimme Defteri nu: 26.*
- Mühimme Defteri nu: 27.*
- Mühimme Defteri nu: 29.*
- Mühimme Defteri nu: 52.*
- Mühimme Defteri nu: 53.*

